

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Філологічний факультет
Кафедра української літератури**

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В
ЗЗСО**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи
Спеціальність 014 Середня освіта
(українська мова та література)

Рошка Дарина Іванівна

Керівник:

Івончак Павло Євгенович

До захисту допущено

на засіданні кафедри української літератури

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри _____ Валентин МАЛЬЦЕВ

Чернівці – 2024

Анотація

Рошка Д.І. Вивчення історичної прози Івана Нечуя-Левицького в ЗЗСО. Дипломна робота освітнього рівня-магістр, на правах рукопису.- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України Спеціальність 014 Середня освіта (українська мова та література). -Чернівці 2024 р.

Дипломна робота присвячена розвитку історичної прози XIX століття, її становленню та митцям, які працювали в цьому напрямку. Здійснено детальний аналіз історичної прози Івана Нечуя-Левицького та порушено проблематику вивчення його творів на уроках української літератури. Подано систему методів та прийомів для ефективного вивчення творчості письменника в ЗЗСО.

Ключові слова: історична проза, література, біографія, творчість, заклад загальної середньої освіти, методика вивчення.

Summary

Roshka D.I. The historical prose of Ivan Nechui-Levytsky and it`s study in general secondary education institutions. Diploma work of the educational level - master, on the rights of the manuscript. - Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych Ministry of Education and Science of Ukraine. - Specialty 014 Secondary Education (Ukrainian language and literature). Chernivtsi 2024

The master`s thesis is devoted to the development of historical prose of the XIX century, its formation and artists who worked in this direction. A detailed analysis of the historical prose of Ivan Nechui-Levytsky was carried out and the problems of studying his works in the lessons of Ukrainian literature were raised. Presented system of methods and techniques for effective study of the writer`s creativity in general secondary education institutions.

Key words: historical prose, literature, biography, creativity, institution of general secondary education, study method.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей , результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Дарина РОШКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.....	7
1.1 Соціально-політичні умови розвитку української літератури.....	7
1.2. Розвиток історичної прози. Роль Івана Нечуя-Левицького.....	14
Висновки до 1-го розділу	21
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ПРОЗА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО.....	22
2.1 Роман «Князь Єремія Вишневецький» як зразок історичної прози.	22
2.2. Роман «Іван Виговський» як зразок історичної прози.	29
2.3. Дитяча історична проза. Казка «Запорожці»	35
2.4 Історичні події в драмах «Маруся Богуславка» та «В диму та полум'ї».....	40
Висновки до 2-го розділу	44
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В ПРОГРАМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ЗЗСО	46
3.1 Науково-методичні підходи до вивчення історичної прози.	46
3.2 Сучасні проблеми та перспективи вивчення історичної прози І. Нечуя-Левицького в ЗЗСО	53
Висновки до 3-го розділу	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність вивчення історичної прози Івана Нечуя-Левицького в ЗЗСО зумовлена важливістю цього жанру для формування в учнів глибокого розуміння національної історії та культури. Творчість письменника, зокрема його історичні романи, демонструє важливі етапи розвитку українського суспільства, боротьбу за національну ідентичність, соціальні та політичні перипетії. Вивчення таких творів допомагає молоді усвідомити значення історичної пам'яті, вивчати складні соціальні процеси через призму індивідуальних доль героїв. Крім того, творчість Нечуя-Левицького розвиває в учнів критичне мислення та здатність аналізувати різні історичні інтерпретації, що є важливим для формування громадянської позиції.

Стан наукової розробки теми. Проблемі історико-літературного процесу в Україні присвячені роботи Г. Скрипника [46], Г. Калантаєвської [14], Т. Гундорової [7], Н. Науменко [26], О. Новицької [36] та ін. Тему історичної прози І. Нечуя-Левицького у своїх роботах вивчали Л. Поліщук [40], Я. Муравецька [25], Л. Йолкіна [13], В. Мороз [24] та ін. Тема місця історичної прози у сучасній шкільній літературній освіті розкрита у працях О. Савченко [45], С. Трубачевої [48], Н. Диги [8], О. Лілік та А. Устименко [18]. Проте недостатньо дослідженими залишаються проблеми інтеграції історичної прози І. Нечуя-Левицького у навчальний процес української літератури у ЗЗСО, що і зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи.

Метою дослідження є аналіз специфіки вивчення історичної прози І. Нечуя-Левицького на уроках української літератури у ЗЗСО.

Завдання даного дослідження обумовлені його метою. Серед них можна виокремити наступні:

- проаналізувати соціально-політичні умови розвитку української літератури у другій половині XIX століття;
- дослідити специфіку розвитку історичної прози у означений період та оцінити внесок І. Нечуя-Левицького у цей напрям;

- розглянути роман «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуя-Левицького як зразок історичної прози;
- сформулювати уявлення про роман «Гетьман Іван Виговський»;
- охарактеризувати особливості жанру дитячої історичної прози, зокрема, казку І. Нечуя-Левицького «Запорожці»;
- означити особливості історичних подій у драмах «Маруся Богуславка» та «В диму та в полум'ї»;
- виявити науково-методичні підходи до вивчення історичної прози на уроках української літератури у ЗЗСО;
- охарактеризувати проблеми та перспективи вивчення історичної прози І. Нечуя-Левицького у шкільній літературній освіті.

Об'єктом дослідження є історична проза І. Нечуя-Левицького.

Предметом дослідження – особливості вивчення творів І. Нечуя-Левицького на історичну тематику на уроках української літератури.

Наукова новизна дослідження полягає в інтеграції літературознавчих, історичних і педагогічних факторів у шкільному навчанні літературі. Вперше у вимірі сучасної освітньої практики пропонується комплексний підхід до вивчення творчості Нечуя-Левицького, який охоплює як аналіз історичних подій, так і методику викладання історичної прози в школах. Дослідження може виявити нові підходи до вивчення творів письменника, сприяти розвитку в учнів не лише знань з історії, а й здатності до самостійного критичного осмислення літературних та історичних процесів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в удосконаленні методичних підходів до викладання історичної прози Івана Нечуя-Левицького в ЗЗСО. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані вчителями для покращення уроків літератури, що дозволить учням краще засвоювати історичні процеси та культурні здобутки через призму творчості письменника. Крім того, дослідження сприяє формуванню у школярів навичок критичного мислення, розвитку національної свідомості та ідентичності, а також підвищує інтерес до вивчення історії та літератури. Результати роботи

можуть бути використані для розробки нових навчальних програм, посібників та методичних матеріалів, що забезпечать інтеграцію історії та літератури в навчальний процес.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить – 69 сторінок, список використаних джерел нараховує – 53 найменування.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

1.1 Соціально-політичні умови розвитку української літератури.

Соціально-політичні умови розвитку української літератури є важливим фактором, який визначав її етапи еволюції та тематику. Відсутність державності, політичний та соціальний гніт, а також культурна ізоляція часто ставали перешкодою для вільного розвитку літератури. Проте саме в таких умовах українські письменники створювали твори, які відображали національні прагнення, боротьбу за культурну та мовну самобутність. Зокрема, у різні історичні періоди, від козацької доби до сучасності, літературний процес був тісно пов'язаний з соціальними, економічними та політичними змінами в Україні.

Українське ХІХ століття, за словами П. Куліша, стало періодом, коли енергія нації, що прагнула до свободи й визволення, не отримала очікуваних результатів, але з часом ця енергія трансформувалася в інтелектуальну силу. Саме завдяки інтелектуальним і творчим здобуткам українських діячів у сфері культури та науки, вони змогли дати адекватну відповідь на виклики часу та запобігти асиміляції з боку поневолювачів. Незважаючи на відсутність державності, український народ здобув визнання у Європі через високо професійні культурні твори та переконливі наукові концепції, які представили історичний процес України, підтверджений науковими доказами, джерелами та фактами. Митці й науковці того часу, від літератури до фольклористики та етнографії, стали виразниками українського національного духу та його прагнень до кращої долі. Микола Костомаров, видатний історик, етнограф і громадський діяч, відігравав ключову роль серед українських учених цього періоду. Він одним з перших розрізняв внутрішній і зовнішній аспекти історії, підкреслюючи, що народ є творцем своєї внутрішньої історії і носієм духовної сили, здатної рухати прогрес. Костомаров оцінював національну історію з

точки зору народного духу, поєднуючи ідею особливої місії України зі світовим історичним процесом [46, с. 5].

Літературний шлях українських письменників ХІХ століття був не лише пошуками нових форм, сюжетів, стилів і жанрів, але й важкою щоденною працею для утвердження рідного слова в українському суспільстві. Це слово стало надійним захистом від духовного занепаду кількох поколінь українців. Закликаючи сучасників писати «понашому», Г. Квітка-Основ'яненко ще до виходу «Кобзаря» Шевченка наголосив на праві українців на власну мову, навіть під час шовіністичних нападів. П. Куліш підтримав його ідею, підкреслюючи, що рідна мова і розум є основою національної свідомості та розвитку. Шевченко в своїй поезії підтвердив високу значущість української мови, вивівши літературу на світову арену. І. Нечуй-Левицький, попереджаючи про загрози русифікації і втрати національної ідентичності, ставить питання: чи допоможе чужа література українцям захистити свою землю та культуру, нагадуючи, який народ насправді є духовно першим у своєму розвитку, але став жертвою агресії сусіда на довгі століття [14, с. 52].

Початок 60-х років став важливою віхою в розвитку української поезії, позначаючись переходом до нового етапу, який тривав до кінця 70-х років. Відбулося значне оновлення тематики, образності, стилістики та версифікації, а також виник новий образ героя, що відповідав духу часу. Ці зміни були обумовлені духовно-історичними та політичними умовами епохи, а також особливостями розвитку української літератури. Наприкінці 50-х – на початку 60-х років у Наддніпрянській та Західній Україні спостерігалось послаблення політичного і духовного тиску, що було відображенням громадського пожвавлення в Імперській Росії після Кримської війни, підготовки до антикріпосницької реформи та перших проявів ідейного «нігілізму». В Східній Галичині в цей час ухвалюються нові конституційні зміни (1860–1861), які надавали певні автономні права галицьким українцям. В Україні на Наддніпрянщині (з тісною підтримкою української громади в Петербурзі)

виникає «українофільський» рух, що стимулює розвиток культурних зв'язків між освіченою частиною нації та народом [12, с. 107].

У другій половині XIX століття український рух набуває нових організаційних форм, зокрема через утворення об'єднань української інтелігенції, які стали відомі під назвою «громади». Ці громади виникли завдяки ослабленню цензури з кінця 50-х років. В результаті активізації суспільного життя, в Петербурзі та інших великих містах України (Харкові, Полтаві, Одесі, Чернігові) з'являються численні українські організації, які займаються культурно-національною та громадсько-політичною діяльністю. Завдяки своїй географічній розгалуженості та зв'язкам між громадами, вони здобувають значний суспільний авторитет, особливо інтелектуальний, адже об'єднували найкращих представників української інтелігенції. Зокрема, київська «Громада», що почала свою діяльність у 60-х роках як студентський гурток, у 70-х роках перетворилася на потужний культурно-національний центр, до складу якого входили такі видатні постаті, як В. Антонович, Ф. Вовк, П. Житецький, М. Зібер, А. Кістяківський та інші. Київська громада здобула високий престиж завдяки своєму політичному радикалізму та інтелектуальним і громадським якостям її членів. В цей час діяльність громад значно радикалізується: вони переходять від культурно-освітньої роботи (створення недільних шкіл, видання україномовних брошур) до активного обговорення важливих суспільних проблем і розвитку наукового українознавства. Завдяки зусиллям членів Київської громади був заснований Південно-західний відділ Російського географічного товариства. Київська громада здобула значний успіх завдяки своєму незмінному лідеру, професору Київського університету Володимиру Антоновичу, засновнику київської історичної школи та видатному громадському діячеві [9].

З останньої декади XIX століття, згідно з періодизацією І. Лисяка-Рудницького, починається модерний етап українського культурно-національного відродження, який дослідник визначає як час «безперервного й всебічного підйому» української нації. Цей період відзначається формуванням

нових організаційно-політичних структур, розробкою національно-державних програм, популяризацією ідеалів культурного і національного визволення серед різних суспільних верств і створенням нової української особистості. Саме в цю епоху активно розвиваються наука, література, драматургія, публіцистика, виникають національно-демократичні та національно-радикальні партії, зміцнюються культурні зв'язки між Сходом і Заходом України.

У цей час, через репресії царської влади проти учасників українофільського руху в Києві та інших центральноукраїнських містах, центр національно-культурного життя переміщається на Захід. Завдяки створенню Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Галичина отримує статус українського П'ємонту, і саме сюди спрямовуються основні інтелектуальні сили. Тут виникає потужна національно-видавнича база. При НТШ працюють три наукові секції, засновуються друкарня, бібліотека і музей. Із діяльністю цього товариства пов'язана доля багатьох важливих культурних і політичних діячів, серед яких найбільшими постатями були М. Грушевський та І. Франко.

Неможливо переоцінити важливість наукової спадщини та організаторського таланту М. Грушевського – вченого і державного діяча світового масштабу, який був неперевершеним організатором наукового життя. Велична постать цього довголітнього голови НТШ, що репрезентував національну науку в Україні, справді була позначена Божою благодаттю. Для того, щоб підвищити національну свідомість та залучити українську інтелігенцію в Росії до політичного руху, М. Грушевський видає російською мовою «Нарис історії українського народу» і активно підтримує російськомовні видання «Украинский вестник» та «Украинская жизнь» [46, с. 6].

Т. Гундорова зазначає, що «європейський модернізм у теоретичному європейському дискурсі... асоціюється з високою культурою, особливо під впливом формування модерністського канону». В епоху модернізму проявилася криза просвітницько-раціоналістичної моделі прогресу,

підкреслювалося значення підсвідомого і визнавалося право індивідуальності на свободу, а засобами вираження цих ідей стали мова, естетика та мистецтво. Підсилювалась суб'єктивність викладу, зосереджувалась увага на ключовій ролі підсвідомих і несвідомих імпульсів у формуванні стилю мислення та поведінки людини, структура творів ставала більш розмитою, а автори використовували складні художні форми умовності: міф, притча, фрагментарна проза [7, с. 245].

Оскільки модернізм в українській літературі став символом розриву між «старою» та «новою» традиціями, пропагуючи естетизм, елітарність, а також нові способи пізнання дійсності та внутрішнього світу людини, зокрема почуттів, відчуттів і підсвідомих процесів, це викликало дискусію у літературному середовищі. У цій дискусії поєдналися питання естетичного, культуротворчого та національно-просвітницького характеру. Відбувся розрив між самим літературним явищем модернізму та його критичною рефлексією, що стало однією з центральних проблем української культури ХХ століття [7, с. 246].

Цей розрив спричинив не лише естетичні суперечності, а й глибоке занепокоєння щодо ролі літератури у формуванні національної свідомості. Модерністи, що прагнули розширити межі літератури, часто відкидали традиційні канони, пропонуючи нові форми та стилі, що не завжди відповідали вимогам часу. Однак їхній пошук нових форм виразу в умовах соціальних і політичних змін, таких як революції та війни, ставить перед літературою складне питання: чи має вона служити національним цілям чи слідувати за універсальними естетичними ідеалами? Водночас, модерністські твори в Україні не завжди отримували широке визнання серед широких верств населення, оскільки часто виявлялися важкими для розуміння через складність стилістичних прийомів і інтелектуальні пошуки, що створювало певну напругу між творчістю та її сприйняттям суспільством, що стало однією з основних проблем української культури ХХ століття. Тому вивчення модернізму як явища включає не лише аналіз літературних творів, але й

розгляд того, як вони відображали складний процес взаємодії культурних, соціальних і політичних чинників.

Літературний процес в Україні наприкінці XIX – початку XX століття являє собою складну та динамічну систему. Через творче переосмислення новітніх здобутків європейської естетики і підвищений інтерес до стародавніх міфологічних і фольклорних символів в українській літературі одночасно з'являються різні підходи до художнього осмислення світу, які по-своєму виявляються в неоромантизмі, символізмі, імпресіонізмі та експресіонізмі. Суперечливий і багатовимірний характер літературного процесу обумовлений постійною взаємодією цих стильових напрямів у творчості різних авторів, що підкреслює індивідуальність кожного митця.

Концепти динаміки, мінливості та контрасту, які визначали перехідний період на межі століть, відобразилися й на самосприйнятті цього літературного етапу. Одновимірне розуміння мистецтва слова як дзеркала реальності поступово змінюється новими рівнями осмислення, де література стає засобом самовираження та моделювання. На цьому тлі відбувається синтез архетипів національної культури з оригінальними філософсько-естетичними ідеями, інтегрованими з творчим осмисленням підходів європейської філософії межі століть. Наприкінці XIX – початку XX століття особливого значення набуває символізація фольклорного образу і наскрізних деталей у зображенні відносин «людина-природа», що підсилює проблему взаємодії між людиною і цивілізацією [26, с. 6].

Одночасно зі зрушенням від традиційної літератури виникає протилежна тенденція: нові літературні напрями збагачують інструментарій попередніх стилів. Представники старшого покоління (Б. Грінченко, Панас Мирний, І. Франко) та молодшого (В. Винниченко, Ольга Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Леся Українка, Марко Черемшина) використовують, хоча й різними способами, нові художні прийоми, такі як монтаж, «потік свідомості» та асоціативність, а також умовні засоби на кшталт гротеску, парабол, фантастики та алегорії, звертаючись до міфологічних

образів, оновлених відповідно до духу часу. За принципом «нове – це забуте старе», в модерністському напрямі з'являються оновлені течії, що виростили на основі романтизму (неоромантизм) і реалізму (неореалізм). Неореалісти, які відмовилися від прямого «зображення життя у формах життя», обрали концептуальний підхід, що балансував між документальною точністю, філософським осмисленням реальності та ліричною стихією. Для них промовиста деталь часто значила більше, ніж повний реалістичний сюжет. Загалом, неореалізм як стильова течія в українській літературі початку ХХ століття, що виріс із класичного реалізму, мав також назви соціально-психологічного, романтичного, імпресіоністичного або лірико-психологічного реалізму.

Цей процес ґрунтувався на модерністському запереченні матеріалістичного детермінізму в мистецтві, визнаючи інтуїтивне пізнання нарівні з логічним і підкреслюючи індивідуалізм, який поступово витісняв окремі традиційні принципи і методи осмислення світу. Значні зміни у способах художнього відтворення реальності суттєво вплинули на стильову палітру творів і, що важливо, на їх жанрово-видову характеристику. Оновлення літературної жанрово-стильової системи спричинило появу так званих «середніх» і «малих» епічних форм – повісті, оповідання, художнього нарису, новели, що мала різні варіації (етюд, шкід, акварель, образок, мініатюра). Формування нової, динамічної жанрово-стильової системи супроводжувалося змішуванням жанрових ознак різних епічних форм, розмиванням традиційних меж жанрів, а також появою творів, які поєднували різні жанрові риси і перебували на межі класичних прозових форм [36, с. 60].

Отже, соціально-політичні умови другої половини ХІХ століття істотно вплинули на розвиток української літератури, стимулювали її до пошуку нових форм вираження і змістовного наповнення. В умовах посилення національного руху, боротьби за збереження української мови та культури література стає засобом національного самоутвердження та соціальної критики. Протистояння царській політиці русифікації, яка обмежувала

видавництво та поширення української мови, зміцнювало зв'язок письменників з народом і надихало їх на створення творів, що відображали соціальні проблеми, національну ідентичність та патріотичні ідеї. Цей період також позначений зростанням зацікавленості історичними темами, фольклором і сільським життям, які стали основними темами літератури. Поступово під впливом європейських ідей, літературний процес в Україні набуває рис модернізму, що готувало підґрунтя для нових літературних напрямів початку XX століття.

1.2. Розвиток історичної прози. Роль Івана Нечуя-Левицького.

Історична проза другої половини XIX століття відіграла важливу роль у формуванні національної самосвідомості українців, звертаючись до героїчного минулого та зображуючи боротьбу за свободу й незалежність. Значний внесок у розвиток цього жанру зробив Іван Нечуй-Левицький, який у своїх творах вдало поєднував історичну достовірність із художньою майстерністю.

Українські історичні жанри, маючи гнучкість у своїй структурі та тематиці, створюють власні варіанти, такі як історичне оповідання, новела, легенда, притча. Їх об'єднує домінуюча тема, яка поєднує окремі самотійні елементи жанрової системи. Мала історична проза відзначається єдністю стабільних і змінних компонентів: до постійних належать історична тематика та дистанція в часі, тоді як змінні елементи залежать від особливостей розвитку та завдань, які стоять перед історичним твором на конкретному етапі. Жанрове формування малих форм історичної прози почалося з античних оповідних творів і хронік, що подавали події через автора чи героя-оповідача, залишаючись при цьому нейтральними до ідеології. Дослідники вбачають корені оповідання у ранньому українському письменстві, зокрема у формуванні руської агіографії в другій половині XI століття [19, с. 303].

Український історичний роман розвивався на основі мови та культури рідного народу, спираючись на популярну у XIX ст. ідею народності, про що

згадує А. Гуляк у своїй монографії «Становлення українського історичного роману». На його думку, «Енеїда» І. Котляревського стала основою для створення національно унікальної літератури, що здатна передавати народне життя. Першим справжнім історичним романом у цьому жанрі А. Гуляк вважає «Чорну раду» (1857) П. Куліша, де відображається значний розрив між часом написання та подіями 1663 року. Цей твір поєднує в собі елементи європейської та української літературних традицій (творчість В. Скотта, М. Гоголя). На початку XIX століття європейська література представила два підходи до зображення історії: один, започаткований В. Скоттом і продовжений А. Мандзоні, який прагнув відтворити реальні події, спираючись на факти; інший - суб'єктивне переосмислення історії через символічні образи та народну творчість, зокрема у творчості В. Гюго, А. де Він'ї, М. Гоголя та Т. Шевченка. Ранній розвиток історичної прози в Україні був тісно пов'язаний із романтизмом, де особлива увага приділялась минулому та фольклору рідного народу [6, с. 113].

Науковий історизм має об'єктивний характер, тоді як художній є суб'єктивним і базується не на всіх відомих фактах, а лише на обраних, довільно осмислених і гіпотетичних. У найкращих зразках сучасної історичної прози вони гармонійно доповнюють одне одного, на відміну від античних і середньовічних часів, де панував синкретизм. Спосіб бачення людини, а через неї й епохи, як чогось сутнісно незмінного, на якому ґрунтується значна частина творів легендарного чи алегоричного типу, може виглядати «неісторичним» з точки зору наукового історизму, але цілком «історичним» з погляду художнього підходу [22, с. 58].

У сучасній історичній прозі художній історизм часто використовує науково перевірені факти, проте не обмежується ними, додаючи інтерпретацію, емоційні нюанси та особистісні переживання персонажів, що дозволяє створювати більш глибокі та багатогранні образи минулого, які відображають не лише зовнішні події, а й внутрішній світ людей того часу. Водночас науковий історизм прагне до об'єктивності, зазвичай

зосереджуючись на фіксації фактів і вивченні причинно-наслідкових зв'язків, що може обмежувати емоційний та суб'єктивний вимір історії. Таким чином, художній історизм пропонує інший спосіб пізнання історії, через призму інтуїції та творчості, що дозволяє краще зрозуміти людські мотиви та дух епохи. Успішна комбінація цих підходів створює глибше і точніше розуміння минулого, де наукові факти та художні переживання взаємно збагачують один одного, що дозволяє історичній прозі не тільки інформувати, а й викликати емоційний відгук, що робить її важливою частиною культурної спадщини.

І.С. Нечуй-Левицький визначав завдання письменника-реаліста таким чином: «Художник має бути дзеркалом суспільства, але дзеркалом високої якості, у якому відображається справжнє життя, очищене і привабливе з естетичної точки зору, добре впорядковане та організоване, освітлене вищою ідеєю, і водночас живе, як сама реальність». Цю мету він ставив перед собою та присвятив їй свою творчу діяльність [43, с. 53].

Дитинство і молодість І. Нечуя-Левицького пройшли в місті Стеблів, що на березі річки Рось (нині Черкаська область), і цей край він добре знав, оскільки часто повертався сюди протягом свого життя. Саме в цьому регіоні, що мав зв'язок із Правобережною Україною, розгортаються події його творів. Завдяки його автобіографії сучасні дослідники можуть проникнути в атмосферу його дитинства та юності, дізнатися про його думки, сподівання та впливи на творчість. Іван Нечуй-Левицький народився в 1838 році в Стеблові, де живе й його родина. Це мальовниче місце на річці Рось залишило незабутній слід у його творчості, адже більшість його творів пов'язана з селами цієї місцевості, і він часто приділяв увагу описам рідних краєвидів. «Батько, – згадував письменник, – любив рідну землю, розповідав, як польські пани та євреї забрали нашу Україну, як московщина заважає нашій мові й національності, і часто говорив про історію України» [33, с. 11].

Коли Івану Левицькому виповнилося сім років, його відправили на навчання до дядька Євтропа Трезвінського, який був вчителем у Богуславському духовному училищі, а згодом – до Семигор, де він навчався

разом з молодшим небожем дядька та його сестрою Мариною Михайлівною Морочковською. У своєму житті, перебуваючи поруч з народом, письменник черпав натхнення для створення своїх літературних героїв, спостерігаючи за реальними людьми й художньо трансформуючи їх образи. Він радив молодим письменникам (таким як Б. Грінченко, М. Грушевський, Н. Кобринська) звертатися до тем з повсякденного життя, бо саме воно є найкращим джерелом для створення літератури.

На дев'ятому році життя Івана відправили вчитися до Богуславського духовного училища, де навчання було суворим і засноване на російській мові, з покараннями у вигляді різок та пальців за порушення, як-от вживання «мужицьких» слів. Цей період був тяжким для школярів, про що Левицький писав у своїх мемуарах, порівнюючи його з навчанням у Київській духовній семінарії, де атмосфера була більш вільною й цікавою.

Автор докладно описав Богуслав і його мешканців у своїх творах, розповідаючи про вузькі вулиці міста, єврейські доми та крамниці, а також про кріпацькі сім'ї, які працювали на полях і часто тікали в херсонські степи на заробітки. Жінка інспектора училища Мацькевича, яка любила веселитися в компанії офіцерів, стала прообразом для Олеси Балабухи з повісті «Старосвітські батюшки та матушки» [34, с. 27].

І. С. Нечуй-Левицький є неперевершеним майстром у використанні фольклорних джерел у своїй творчості. Він здобув популярність як автор перших соціально-побутових романів та повістей українською мовою, залишивши вагомий слід у вітчизняній та світовій культурі.

Письменник почав свою діяльність як етнограф уже на початку творчої кар'єри, опублікувавши дві значні наукові праці під спільною назвою «Світогляд українського народу», які були видані майже одночасно з його першими художніми творами. Одна з них, «Ескіз української міфології», була опублікована в журналі «Правда» в 1876 році. Також варто згадати етнографічні статті та нариси письменника, зокрема «Мандрівка на українське

Підлясся» (опублікована в журналі «Правда» в 1872 році) та «В Карпатах» (вперше надрукована в львівській газеті «Діло» у 1885 році).

Образ І. С. Нечуя-Левицького як народознавця доповнюється його інтересом до етнічної географії та складання етнографічних карт. Він вивчав міграційні рухи та процеси етнічного змішування народів, відзначаючи активну асиміляцію молдавських і сербських колоністів серед українців. Крім того, письменник займався етнічною статистикою, що також підкреслює його всебічний підхід до дослідження народного життя [40, с. 256].

Письменник прагнув не лише описати побут та культуру українців, а й детально вивчити динаміку їхнього соціального і етнічного розвитку. Його дослідження міграційних процесів дозволяли йому з'ясувати, як різні народи взаємодіяли між собою, які були характерні риси цих взаємодій та як вони впливали на формування сучасної української ідентичності. І.Нечуй-Левицький звертав увагу на культурні елементи, які зберігалися та трансформувалися під впливом зовнішніх факторів, як-от мова, звичаї та традиції. Він також вивчав, як процеси асиміляції чи, навпаки, етнічної ізоляції впливали на розвиток місцевих громад. Важливим аспектом його роботи було створення етнографічних карт, які давали наочне уявлення про розподіл різних етнічних груп на території України, що стало корисним матеріалом для подальших досліджень у цій галузі. Таким чином, Нечуй-Левицький залишив значний внесок не лише в літературу, а й у науку про народ, його етнічне різноманіття та соціальні процеси.

Особливістю реалізму І. С. Нечуя-Левицького є естетичний підхід, який письменник відносить до характерних рис українського народу в своїй праці «Світогляд українського народу». Він зазначає, що в народній фантазії українців відсутня схильність до створення негарних, перебільшених міфічних образів: «Ми не знаходимо в народних уявленнях прагнення до створення неестетичних, велетенських міфічних фігур... Українці в своїх міфах дотримуються міри; їхня фантазія не любить виходити за межі природних форм, вона шукає правду та естетичність». Порівнюючи українські та

російські пісні, Нечуй-Левицький акцентує на естетичних особливостях української народної музики, підкреслюючи, що вона ніколи не використовує негарних епітетів чи синонімів, навіть у описах простих, буденних речей, не кажучи вже про делікатні ситуації [35, с. 118].

Ознаки реалізму в творчості І.Нечуя-Левицького можна поділити на дві основні групи: власне реалістичну та національно-народну, які для письменника є взаємозалежними. Реалістичні характеристики включають дидактичність, правдивість та об'єктивність. Варто окремо відзначити «відображення життя», яке має два значення. По-перше, одним із критеріїв правдивості є відтворення реальних місць і людей, яких можна співвіднести з представниками певної нації чи соціального стану. По-друге, важливою є відсутність двозначності та ясність у зображенні. Це зображення має бути пов'язане з дидактично-ідейним аспектом: твір повинен служити своєрідним дзеркалом, що зумовлює створення різноманітних персонажів. Тому життя в літературі має бути «чітко організованим», а твір – мати ясну ідею.

Національно-народні риси включають вибір теми для зображення (Україна та українці), вимогу до народної мови, відображення народного характеру та національного духу. Важливим аспектом є також використання фольклору, що, на наш погляд, слід трактувати як спробу відтворення національного характеру, а не повернення до романтизму. Крім того, стаття Нечуя-Левицького «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» має на меті захистити українську мову та національність. Важливими питаннями цієї статті є підкреслення існування України як окремої нації та визначення відмінностей між російським і українським народами, що було зумовлено історичними умовами XIX століття [25, с. 19].

Націєцентризм у літературі є основою існування національної культури. Твори письменників, чия естетика базується на цих засадах, складають ядро української культури та сприяють формуванню нації. Це стосується і творчості Івана Нечуя-Левицького, який не лише через художнє слово, а й через літературно-критичну діяльність розкривав естетичні цінності українського

народу. Митець прагнув систематизувати своє бачення розвитку української літератури, підкреслюючи її відмінність від інших національних літератур. Національна самосвідомість стала основою його теоретичних і публіцистичних праць, а також визначальною рисою його творчості. Однією з важливих робіт, що розкривають націєцентричний аспект естетичних поглядів Нечуя-Левицького, є його праця «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)» (1878, 1884). У ній він аналізує проблему на трьох рівнях: українськість, національна мова та народність реалістичного письма. Порівнюючи літературні шляхи України з її історією, митець починає свій аналіз з візантійсько-болгарського періоду, поступово рухаючись до XIX століття, коли українська література почала розвиватися самостійно, створюючи національний текст. Він детально досліджує кожен аспект художньої творчості письменників свого часу та їхніх попередників [13, с. 244].

Письменник зосереджує увагу на важливості національного контексту в розвитку української літератури, вказуючи на її самобутність і відмінність від російської чи інших слов'янських традицій. У своїй праці він наголошує на тому, що українська мова та народна творчість мають бути основою для літературної продукції, оскільки саме в них виявляється справжня сутність національного духу. Автор звертає увагу на необхідність літератури, яка б не лише відображала реалії народного життя, але й сприяла розвитку національної свідомості. Він детально аналізує процес становлення українського реалізму, який, на його думку, мав бути орієнтований на народні маси та їхні інтереси, а не на елітарну культуру. Нечуй-Левицький також критикує залежність української літератури від імперської політики, вказуючи на те, що тільки через утвердження національної самобутності можливо досягти справжнього культурного прогресу.

Висновки до 1-го розділу

Отже, розвиток історичної прози в Україні у другій половині XIX століття став важливим етапом у становленні національної літератури. Іван Нечуй-Левицький, один із провідних представників цього жанру, відіграв ключову роль у формуванні історичного роману.

Його творчість поєднувала глибоке розуміння національної історії з реалістичним відображенням суспільних процесів, що дозволяло створювати художні твори, які не лише розважали, а й виховували національну свідомість. Особливо важливою є його спроба висвітлити історичні події через призму народної боротьби, що стало новаторським кроком у літературі того часу.

Завдяки своїм творам Нечуй-Левицький зробив вагомий внесок у розвиток української історичної прози, що стало основою для подальших поколінь письменників. Він показав, як історія може стати живим свідченням боротьби за національну ідентичність та незалежність.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНА ПРОЗА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

2.1 Роман «Князь Єремія Вишневецький» як зразок історичної прози.

Роман Івана Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький» є важливим зразком української історичної прози, який поєднує елементи реалістичного зображення подій і глибокий аналіз характерів. Твір висвітлює важливий етап в історії України, зокрема боротьбу козацтва та шляхти, розкриваючи особистість одного з ключових діячів того часу – к

нязя Єремії Вишневецького. Нечуй-Левицький майстерно поєднує науковий історизм з художнім осмисленням минулого, створюючи багатогранний образ не лише історичних постатей, а й широкої соціально-політичної картини епохи. Через цей роман автор піднімає питання національної самосвідомості, боротьби за незалежність і місце українців у великій політичній історії. «Князь Єремія Вишневецький» демонструє, як література може служити не тільки відображенням подій, а й інструментом для глибшого осмислення національних і культурних процесів, які відбувалися в Україні.

Написання художніх творів, що відображають історичне минуле, є складною, старанною та інколи невдячною працею для письменника. «Кожен історичний роман, в принципі, може викликати хвилю зауважень до автора, що переважно стосуються меж застосування вигадки і домислів у зображенні історії, а також життя і характеру реальних історичних осіб». Іван Нечуй-Левицький зіткнувся з цією проблемою як під час зовнішнього рецензування, так і в процесі редагування свого історичного роману «Князь Єремія Вишневецький» [1, с. 15].

Зокрема, критики часто звертали увагу на те, як Нечуй-Левицький вільно трактує факти та події, використовуючи художню вигадку для досягнення емоційного і концептуального ефекту. Письменник розумів важливість точності історичного зображення, однак водночас прагнув створити образи,

які б не лише відповідали фактам, а й передавали дух епохи. Його підхід до історії не був обмежений лише документальними даними, а спрямовувався на вивчення внутрішнього світу персонажів і того, як їхні вчинки співвідносяться з великими історичними процесами. Тому роман «Князь Єремія Вишневецький» поєднує реалістичний підхід з елементами художньої інтерпретації, що допомагає глибше проникнути в психологію тогочасних діячів. Незважаючи на критику щодо певних умовностей у відображенні реальних історичних постатей, твір став важливим внеском у розвиток української історичної літератури. Сумісність художнього та історичного аспектів дозволяє читачеві не лише дізнатися про минуле, а й відчувати його емоційну та культурну атмосферу.

При аналізі рукопису вищезгаданого твору звертає на себе увагу ряд закреслених і обрізаних аркушів першого розділу роману. Що саме було видалено письменником і чому він вирішив це зробити? Можливі відповіді на ці запитання можна знайти в листах І. Нечуй-Левицького, зокрема в його листі до І. Белея. Так, у листі від 28 січня 1902 року, надісланому з Києва, І. Нечуй-Левицький писав: «...Редакція «Київської старовини», переглянувши мій «Князь Єремія Вишневецький» і дозволивши історикам виправити деякі анахронізми та історичні помилки, щоб уникнути критики з боку краківського Корзона, відповіла мені, що не хоче друкувати мою повість у своєму журналі...» [17, с. 391]. У другому листі, надісланому з Києва через місяць (26 лютого 1902 року), І. Нечуй-Левицький конкретизує причини закреслень та видалення частин першого розділу рукопису: «...Рукопис «Князя Єремії Вишневецького» я відправив поштою вчора. Вибачте за те, що він такий забруднений і виправлений. Наші історики вказали, що початок повісті, який стосується молодих років Єремії, виходить блідним і нудним, тому я вирізав усе, що стосувалося його виховання вдома та в єзуїтській колегії у Львові... Редакція «Київської старовини» не захотіла друкувати мою повість через того самого Корзона і заявила, що польська критика погіршить моє ім'я. Однак, на мою думку, їй нема за що чіплятись, адже Єремія був не поляком, а чистим

українцем, і лише знайшовши свій ідеал у Польщі та привілеях польської шляхти, став перевертнем і відрікся від демократичної України, проливши чимало української крові, певно стільки ж, скільки козаки пролили польської в Полонному та Барі. Але мені все одно, коли почну отримувати різні удари. Та й хто з поляків це читатиме?» [17, с. 391].

Прочитання друкованого тексту «Князя Єремії Вишневецького» до знайомства з рукописною версією дозволяє зробити висновок, що поради істориків, якими скористався І. Нечуй-Левицький, не відображали реальний стан речей і негативно вплинули як на історичну достовірність, так і на художню цінність твору. Перший розділ роману, в якому стисло розповідається про рід Вишневецьких, дитячі роки Єремії та його приїзд до єзуїтської колегії, характеризується диспропорційністю, уривчастістю та незавершеністю інформації. І. Нечуй-Левицький порушує логічний ланцюг у відтворенні процесу змін у свідомості Єремії, зокрема його трансформацію з православного юнака на ворога України та православ'я. В романі детально змальовано приїзд Вишневецького до Львова, атмосферу єзуїтської колегії та його викладачів, але майже повністю ігнорується важливий процес внутрішньої трансформації героя, що й було зауважено істориками як «бліднуваті» та «нуднуваті» епізоди. Враховуючи ці зауваження, письменник значно змінює перший розділ рукопису. Відомо, що цей період формування світогляду людини припадає на дитинство та юність, що для художнього твору має величезне значення. Однак відомостей про ранні роки Єремії Вишневецького в історичних джерелах мало. Як зазначав історик О. Лазаревський, після смерті Михайла Вишневецького його маєтками разом із Раїною Могилянкою опікувався Костянтин Вишневецький. Відносно молодого Єремії історики зафіксували, що він навчався в львівських єзуїтських школах, де відступив від православ'я, а потім подорожував Європою, щоб вивчити військове мистецтво, зокрема довго перебував у Нідерландах. На батьківщину він повернувся близько 1632 року, вже майже у двадцять років [16, с. 16].

І. Нечуй-Левицький у своєму історичному романі «Князь Єремія Вишневецький» (1897) зображує постать князя на тлі буремних подій XVII століття, передаючи атмосферу польсько-українських відносин того часу та суперечності, що панували в суспільстві. Історія життя Єремії Вишневецького розпочинається з його дитячих років, а ключовим моментом, за автором, стає навчання в єзуїтській колегії, де князь набуває зневаги до свого народу. Тут письменник вводить елемент психологізму, показуючи «моральне падіння» молодого Вишневецького. І. Нечуй-Левицький звертає увагу на честолюбні прагнення Єремії, його бажання перевершити багатством та впливовістю всіх магнатів, навіть короля Речі Посполитої: «Він захоплював землі та маєтки, де тільки мав можливість, збирав гроші й формував потужне двірське військо, прагнучи стати найвпливовішим серед магнатів і домінувати над панами Польщі, Литви та України» [31, с. 142].

Найбільше уваги І. Нечуй-Левицький у своєму романі приділяє періоду Хмельниччини та конфлікту між князем і повсталим українським народом. Автор описує численні сцени кровопролитних боїв і злочинів, скоєних князем проти мешканців Погребищ і Немирова. Перед читачем постає картина, де «Єремія промайнув над Немировом, немов страшна чорна пошесть, і, як чума, приніс смерть на безщасне місто, залишаючи за собою сльози, голосіння та калюжі людської крові» [31, с. 144].

Ці сцени, зображені Нечуєм-Левицьким, не лише драматизують історичні події, але й виразно підкреслюють моральну амбівалентність князя Єремії Вишневецького, чия роль у боротьбі з повсталими українцями виглядає надзвичайно суперечливою. Водночас через образи страждань простих людей, автор акцентує увагу на їхньому мужності та безперервній боротьбі за свободу і незалежність. Автор вміло контрастує кровопролиття і руйнування, які приносить війна, з образами надії та прагнення до справедливості, що живе в серцях українського народу. Через такі художні прийоми Нечуй-Левицький не лише зображує історію, а й зосереджує увагу на її моральних і соціальних факторах. Сцени, сповнені емоційної напруги, дозволяють читачеві не лише

зрозуміти, але й пережити трагедію того часу, що підкреслює значення національної ідентичності у боротьбі за свободу.

Єремія Вишневецький постає в романі І. Нечуя-Левицького як безжальний кат власного народу, готовий упокорювати тих, хто відмовляється терпіти владу чужинців і їхні знущання. Він готовий пролити ріки крові, аби зберегти свої честолюбні амбіції, адже без своєї «Вишневецьчини» він більше не був би тим впливовим князем, який може ігнорувати навіть волю короля. Проте, поряд із гнівом, його охоплює й великий страх. Автор підкреслює негативні риси героя, зокрема жорстокість, безкомпромісність і нестримне прагнення до влади, однак визнає й позитивні якості князя: бережливого господаря та здібного полководця, який зберігає дисципліну у власному війську та розділяє з ним тягар війни.

У романі також проявляється «народницький» підхід до історії Хмельниччини, чітко виділяються «свої» й «чужі». Князь Вишневецький постає як зрадник, ворог народу, «гроза козаків». Шляхтичі, які перейшли до католицизму чи грекокатолицизму, теж сприймаються як зрадники, адже вони виступають провідниками своїх корпоративних інтересів, не зважаючи на те, на чиєму боці вони перебувають. Водночас жорстокість козаків і їхня роль у подіях розглядаються як маркери самоідентифікації українського народу.

Згідно з історичними даними, князь Вишневецький не переслідував православних у своїх володіннях і не чіпав православних святинь. У 1639 році він видав документ, що підтверджував обдарування Мгарського монастиря. Крім того, книги на його честь писали православні владика, серед яких були Петро Могила, Кирило Ставровецький і Миколай Лавринович, що підтверджує певну взаємодію між князем і православною церквою [24].

Єремія Вишневецький володів великими землями, на Лівобережжі його маєтки включали 56 міст і містечок, з центром у Лубнах. Протягом 16 років існування його володінь, чисельність населення зросла з 4,5 до 230 тисяч осіб. Він запровадив пільги для нових поселенців, активно сприяв розвитку ремесел та торгівлі. Вишневецький стимулював впровадження цехової системи на

своїх землях, звільняючи ремісників від більшості податків, а частину продукції, що йшла «на замок», купували за фіксованими цінами. Так, князь розумів, що примусове навернення до католицької віри, чи то простолюдинів, чи навіть шляхти, а тим більше козаків, які служили йому, було б економічно не вигідним.

Н. Яковенко описала цю постать як людину, що належала до останнього покоління руських можновладців, які ще відчували за собою право на владарювання Руссю, зберігаючи почуття династичної приналежності та моральне право на владу, водночас інтегруючись у політичне середовище Речі Посполитої і прагнучи зайняти в ньому особливе місце серед рівних [52, с. 117].

Образ князя Єремії Вишневецького, згідно з Н. Яковенко, відображає складну внутрішню боротьбу між старими традиціями руської шляхти і новими реаліями політичного ландшафту, що формувалися в Речі Посполитій. Вишневецький, зберігаючи глибоке усвідомлення своєї династичної спадщини, намагається знайти своє місце в новій політичній структурі, де українці вже не могли виступати в ролі незалежних правителів. Він намагався утримати баланс між власними амбіціями і вимогами, які ставила перед ним польська аристократія, що у свою чергу часто вступало в конфлікт з інтересами його рідного народу. Внутрішнє протиріччя між приватними і державними інтересами стає основним фактором, що визначає політичні кроки князя. Водночас його прагнення інтегруватися в польське середовище, зберігаючи при цьому відчуття своєї національної приналежності, демонструє перехідний етап у розвитку української шляхти та їхнього самоусвідомлення в умовах тогочасного політичного виміру.

На перший погляд, у романі майже не присутній образ «батька», крім згадки про його смерть. Однак насправді в ньому відсутня справжня материнська сутність. Раптова смерть батька, князя Михайла, змусила матір Раїну взяти на себе роль «патріархальної матері», замінивши батька. Вона стає «анти-матір'ю», що, як «батько-патріарх», активно вимагає від сина

виконання своїх наказів і погрожує йому. У романі немає справжньої матері, яка мала б бути джерелом і об'єктом любові; натомість є агресивний конкурент, але мета їхнього змагання неясна. Оскільки не визначено, за що вони змагаються, це протистояння стає проблемою самого існування.

Мати Єремії з'являється в романі лише в двох страшних образах: або вона вимагає від сина послуху, або карає його за непослух. Вона нагадує страшну матір із новели Е. Т. А. Гофмана «Піщана людина», яка постійно розповідає своєму синові про піщану людину, що забирає в дітей очі. З. Фрейд трактує цей образ як втілення страшного аспекту батька. У цьому творі мати постає як персонаж, який, сповнений помсти, все життя лише залякує сина: «— Я заклинала тебе не відступати від України, своєї мови і віри, але ти мене не послухав і став ворогом рідного краю. Прокляття моє впаде на тебе і твій рід, бо ти став перевертнем і катом для України. [...] Будь проклятий на віки вічні!» [32, с. 67].

У романі «Князь Єремія Вишневецький» основною темою є національне зрадництво. Нечуй-Левицький глибоко аналізує причини відступництва Єремії. За думкою автора, це наслідок спадковості — козацької крові, нестабільного характеру героя, навчання в єзуїтській школі та впливу шляхетського середовища. Історія Єремії, за задумом письменника, повинна показати, до яких згубних наслідків призводить відрив людини від її національних коренів і прийняття чужої, неприродної культури. Відрікаючись від свого народу і віри, ставши польським магнатом, князь Вишневецький змушений постійно доводити свою рівність з поляками, а також прагне перевершити їх у всьому: в багатстві, честі та ненависті до України. Водночас він не розуміє, що саме його українське походження визначає його кращі якості, як-то сміливість, військові досягнення, таланти полководця, господарські здібності, неперебірливість у побуті та відсутність любові до пияцтва. Трохи іронічно автор описує те, як Єремія, після поразки поляків під Зборовом, отримав вітання у Варшаві як героя, адже хоча й втік з поля бою, зробив це останнім, підкреслюючи, що серед розпещених польських

шляхтичів і великих панів він виглядав як герой, бо зберіг у собі давні українські звичаї. Польща оборонялася українською відвагою та стійкістю, притаманними простим українським князям і козакам [41, с. 111].

Можна стверджувати, що роман «Князь Єремія Вишневецький» є яскравим зразком історичної прози, що поєднує реальні події з художньою інтерпретацією, поглиблено розкриваючи внутрішній конфлікт персонажів та їхній моральний вибір. Автор, Іван Нечуй-Левицький, використовує історичний контекст для аналізу наслідків національного зрадництва через образ князя Вишневецького, що відривається від свого народу і приймає чужу культуру. Письменник акцентує увагу на темі зради, духовного падіння та конфлікту між особистими амбіціями і національними цінностями. Водночас він змальовує зображення України та її народу через призму героїчної боротьби за незалежність. Цей роман є важливим внеском у розвиток української історичної літератури, адже поєднує живу історію з глибокими моральними питаннями, що залишаються актуальними і до сьогодні.

2.2. Роман «Іван Виговський» як зразок історичної прози.

Роман Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» був опублікований у Львові в 1898 році і мав більш щасливу долю, оскільки був випущений одразу після завершення написання. Композиційно роман складається з двох переплетених сюжетних ліній, які взаємно доповнюють одна одну: історія родини Виговських та життя простого козака Демка Лютая. Через ці два родинні епопеї автор прагне показати ситуацію в Україні після Переяславської угоди та смерті Богдана Хмельницького, а також ставлення простих людей до намірів своїх лідерів. Це також історико-біографічний роман, у якому письменник детально розкриває життя головного героя в зрілому віці, з уже сформованим характером, життєвою позицією та певним соціальним статусом. Спираючись на історичні факти та додаючи художнього домислу, автор переконливо розповідає про трагічну долю державного лідера,

якого не зрозуміли й не підтримали представники провідних верств суспільства.

Авторська позиція в романі відчувається відразу: з перших сторінок видно симпатії Нечуя-Левицького до Івана Виговського як до мудрого політика, що прагне наслідувати Богдана Хмельницького, хоча в деяких питаннях і не погоджується з ним. Письменник співчуває цьому інтелектуально сильному чоловікові, чий потенціал не зміг принести користь народу.

Іван Виговський, як і інші патріоти України, хоче реалізувати ідеї Богдана Хмельницького – відвернути Україну від Московії, але вважає, що шлях до цього не в самотійності. Він пропонує: «Визволимо Галичину і Волинь, зберемо весь наш народ разом і приєднаємось до слабкої Польщі, що дасть нам силу й можливість зберегти незалежність». Автор вказує, що ця ідея була прогресивною, але неприйнятною для народу, який страждав від польської шляхти і сподівався на краще життя під Росією.

Нечуй-Левицький створив галерею цікавих та суперечливих образів: втомленого від військових походів і хворобами Богдана Хмельницького, поміркованого й розважливого Івана Виговського, мудрого Юрія Немирича, нервового та хворобливого Юрія Хмельницького, честолюбної Олесі Виговської, веселої Катерини, сестри гетьмана, шанованої та розважливої Ганни Золотаренко та інших персонажів [5].

Постать українського гетьмана Івана Виговського є однією з тих історичних фігур, які тривалий час не отримували належного висвітлення ані в офіційній історіографії, ані в художній літературі. Іван Нечуй-Левицький, створюючи образ Виговського, спирався на концепції М. Костомарова та В. Антоновича. Таким чином, письменник уперше в українській художній літературі спробував змалювати глибоко психологічно розвинену історичну постать, що має як позитивні, так і негативні риси характеру [10, с. 38].

І. Нечуй-Левицький, змальовуючи образ Івана Виговського, не обмежується лише сухими фактами його політичної кар'єри, а надає йому

людський вимір, який дозволяє читачеві глибше зрозуміти його внутрішній конфлікт і моральні дилеми. У романі гетьман постає як людина, що бореться за збереження незалежності України, проте часто стикається з необхідністю жертвувати своїми принципами заради досягнення політичних цілей. Виговський, якому доводиться балансувати між особистими амбіціями та державними інтересами, намагається утримати в руках важку ношу влади в умовах постійної внутрішньої боротьби. Цей образ, створений Нечуєм-Левицьким, виявляє складну внутрішню боротьбу гетьмана між його національним обов'язком і особистими переконаннями, що робить його образ багатоплановим і суперечливим. Через такі психологічні нюанси автор створює унікальну картину історичної постаті, яка, незважаючи на всі свої помилки, залишається важливим персонажем української історії.

Мистецьке пізнання життя у творі досягається через глибоке розкриття образів і характерів. Письменник, прагнучи краще передати суть життя та його моделювання, зосереджується на створенні образів, які втілюють його ідеї. Одним із таких шляхів є організація сюжету та композиції твору.

У романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» сюжет, хоча й здається простим на перший погляд, розвивається динамічно та напружено. Події природні та правдиві, їхні «представницькі» риси добре відображають історичну реальність. Географічно дія охоплює Волинь, Поділля, Галичину, Лубенщину та Польщу, що надає роману панорамного характеру, оскільки він намагається показати широкі просторові й акціональні зв'язки. Панорама життя народу має великий діапазон і є історично документованою.

У цьому творі дія розвивається в повному обсязі: зображено взаємозв'язки персонажів, їхні емоційні стани, психологічні переживання та зміни. При побудові історичного роману І. Нечуй-Левицький використовує лінійний або біографічний сюжет, що дозволяє уникнути одноманітності в описі подій. Завдяки паралельному зображенню кількох персонажів, часто контрастних між собою, письменник показує складність та неоднорідність

середовища, взаємодію різних начал в одному персонажі, підкреслюючи його неповторність [15, с. 5].

У центрі роману «Гетьман Іван Виговський» перебувають історичні події середини XVII століття, коли було підписано Переяславську угоду, Б. Хмельницький ще жив, а І. Виговський займав посаду генерального писаря. Розширений часовий контекст дозволяє І. Нечую-Левицькому детально дослідити передумови зрадництва Б. Хмельницького та проаналізувати політичну ситуацію в Україні після подій 8 січня 1654 року. Важливим є те, що письменник зміг точно відтворити атмосферу того часу, що є основною вимогою до будь-якого історичного твору.

Використовуючи традиційно-біографічний сюжет, І. Нечуй-Левицький починає оповідь з подій після присяги козацького війська на підданство московському цареві. Ця частина роману дає необхідні пояснення часу та місця дії, а також допомагає краще зрозуміти характер і причини конфліктів, що рухають сюжет.

Основний конфлікт роману полягає в небажанні народу повернутися до старих порядків, які існували в Україні за панування польської шляхти. Хоч шлюб Виговського з Олесею Стеткевичівною на перший погляд виглядає щасливим, політичні події роблять його трагічним. Розвиток дії твору відображає життя гетьмана І. Виговського через призму авторської концепції, його стосунки з козацькою старшиною, простими козаками, родиною Хмельницького, Юрієм Немиричем та послами. Роздуми про добробут і просвітництво в Україні поступово затьмарюються егоїстичними інтересами гетьмана, і саме через розвиток дії чітко проявляються моральні риси персонажів роману [44, с. 103].

Український письменник підкреслює трагічність постаті гетьмана Івана Виговського, який намагався зберегти українську автономію, відновивши союз з Польщею, що викликало невдоволення серед козацьких мас. Внутрішній розкол та втрата єдності в козацтві, що стали помітними після поразки під Берестечком, стали можливістю для Московії скористатися

ситуацією. Заколот проти Виговського, підтриманий Пушкарем і Барабашем, сприяв цій розрусі: «Нещасна голота та чорнота, розчарувавшись у польсько-шляхетській політиці Виговського, тікали до Полтави і приєднувалися до полковника Мартина Пушкаря, який прагнув гетьманської булави і, ймовірно, маніпулював народом, аби через нього здобути булаву», що призвело до низки трагічних подій, зокрема відмови від гетьманства в 1659 році, втечі до Польщі та вбивства гетьмана поляками за наказом гетьмана Павла Тетері. Варто зазначити, що письменник не ідеалізує Виговського. З огляду на ідеологію народництва, яка орієнтується на добробут селянства, Іван Нечуй-Левицький протиставляє прогресивну національну політику Богдана Хмельницького та регресивно-аристократичні погляди Івана Виговського: «За Богдана Україна мала національно-прогресивний і демократичний лад, подібний до сучасної Швейцарії, Америки чи Норвегії, де не існувало привілейованих верств, а всі, включаючи селян та військових городян, мали рівні права. Виговський прагнув відновити на Україні уклад старої Польщі або аристократичної Англії, з привілейованим панством. Його політика була регресивною, антинаціональною та аристократичною» [28].

Іван Нечуй-Левицький писав про політичну діяльність українського гетьмана без особливого захоплення та ентузіазму. Письменник зауважував, що політика Виговського не принесла жодної користі, оскільки після Андрусівської угоди на Західній Україні, під впливом Польщі, її принципи стали тісно пов'язаними з темними перспективами. Тим часом, за Дніпром, у гетьманщині, залишався старий демократичний уклад, схожий на сучасні системи Норвегії, Швейцарії та Америки, що проіснував до часів Апостола та Розумовського. Саме тоді старшина, захоплена особистими інтересами, відмовилась від козацького уділового устрою. Така оцінка політики Івана Виговського перегукується з кінцевими думками автора в історичному романі «Гетьман Іван Виговський», де, на відміну від листа до М. Грушевського, з'являються позитивні моменти його діяльності.

В історико-популярному нарисі «Український гетьман Іван Виговський» Нечуй-Левицький розкриває складні стосунки з Польщею в часи, коли Переяславська угода виявилася лише примарою, а гетьманські клейноди потрапили до рук генерального писаря Івана Виговського. Виговський у нарисі постає як політик, який вміло маніпулює зовнішньою політикою і є рішучим супротивником для тих, хто загрожує внутрішній цілісності його володінь. Нечуй-Левицький, зберігаючи нейтральність у викладі фактів, не дає чітких позитивних чи негативних оцінок, залишаючи читачеві можливість самостійно оцінити складні історичні події та роль важливих постатей у загальному русі історії [38, с. 124].

Зазначений підхід І. Нечуя-Левицького дозволяє краще проникнути в психологію та мотивацію гетьмана, показуючи його не лише як політика, а й як людину, яка стикається з моральними і стратегічними виборами, які визначають хід історії. Письменник виявляє всю складність політичної ситуації того часу, в якій Виговський вимушений робити жорсткі компроміси, часто між протилежними силами – Москвою і Польщею, що в свою чергу впливає на долю гетьманщини. У нарисі Нечуй-Левицький розкриває не лише політичні інтриги, а й внутрішні колізії, що мали місце в особистих і державних стосунках того часу. Ця неупередженість і об'єктивність у висвітленні історичних подій дозволяє кожному читачеві самостійно прийти до висновку про роль Виговського у розвитку України.

У своєму романі Іван Нечуй-Левицький відтворює історію українсько-російських взаємин, підкреслюючи причини колонізації, зокрема підписання Переяславських угод Богданом Хмельницьким і відмову більшості козаків від польськоорієнтованих поглядів Івана Виговського. Цей погляд протистояв імперській ідеології, що, ймовірно, й вплинуло на те, чому роман не отримав достатнього літературознавчого розгляду в радянські часи. У творі виокремлюються три національні типи: український, польський та російський. Російський світ, що зображується у романі, є виразно непривабливим і асоціюється з такими рисами, як темність (неосвіченість), агресивність,

зрадливість і підлість. Протилежністю цьому є український і польський світи, що характеризуються освіченістю, гуманністю, демократичністю та справедливістю [51, с. 54].

Отож, роман Івана Нечуя-Левицького «Іван Виговський» є важливим зразком історичної прози, який глибоко досліджує ключові моменти української історії, зокрема політичну діяльність гетьмана Івана Виговського. Письменник вміло поєднує історичні факти з художнім домислом, створюючи багатоплановий портрет героя та відображаючи складні соціально-політичні процеси того часу. Роман підкреслює трагічність долі Виговського, як лідера, чий прогресивні ідеї не знайшли підтримки серед більшості українців та еліти. Автор також надає можливість читачеві самому оцінити історичні події через глибокий аналіз образів персонажів і їхніх вчинків. «Іван Виговський» є не лише історичним дослідженням, а й важливою літературною роботою, яка виводить на перший план людські стосунки та внутрішні конфлікти у вирішальні моменти національної історії.

2.3. Дитяча історична проза. Казка «Запорожці»

Література є динамічною галуззю, що перебуває на межі науки та мистецтва. Дитяча література, будучи складовою частиною загальної літератури, є мистецтвом слова. Її характерні особливості зумовлені освітньо-виховними цілями та віковими категоріями читачів. Головною її рисою є гармонійне поєднання художнього вираження з педагогічними вимогами [49, с. 17].

Специфіка дитячої літератури визначається віковими особливостями її аудиторії, адже кожен твір орієнтований на конкретну вікову групу читачів: молодшу та середню дошкільну (3-5 років), старшу дошкільну та молодшу шкільну (5-11 років), середню шкільну (11-14-15 років) та старшу шкільну (від 15 до 17-18 років). Згідно з термінологією ООН, люди у віці 10-19 років відносяться до підлітків, де 10-14 років є раннім підлітковим віком, а 15-19 – пізнім. В англomовних країнах підліткова література часто поділяється на

категорії: «teen fiction» (10-14 років) і «young adult» (14-18, за різними визначеннями – до 21 року). В «українському контексті застосовуються терміни «книжки для молодших підлітків» і «книжки для старших підлітків» або ж «підліткова проза» і «юнацька проза». До підліткової літератури інколи відносять також твори, створені для дорослих, але популярні серед підлітків. Головними героями підліткових книг часто є підлітки, а теми і сюжети зосереджуються на їхніх переживаннях, інтересах, проблемах і сприйнятті світу. Однією з важливих характеристик підліткової літератури є голос наратора або персонажів, що передає внутрішній світ та мову підлітка. Майкл Карт у своїй книжці «Підліткова література: від романтики до реалізму» зазначає, що підліткова література здобула свою незалежність та відокремилася від дорослої та дитячої літератури в середині 90-х років XX століття [53, с. 105].

Твори Івана Нечуя-Левицького для дітей не публікувалися окремими виданнями, зазвичай вони входили до хрестоматій та збірників казок. Це ускладнює глибоке дослідження їх жанрової природи та значення для розвитку української дитячої літератури. Перша спроба упорядкування творів для дітей була здійснена в 2007 році, коли видавництво «Школа» випустило книгу «Запорожці». Однак це видання не є повним, адже деякі твори, зокрема казки «Два брати», «Цап та баран», «Дрібна рибка», оповідання «Вітрогон» та фантазія «Бідний думкою багатіє», залишилися не включеними до збірника. Це підкреслює важливість докладного аналізу творчої спадщини Нечуя-Левицького для дітей. До дослідження в цій статті залучено казки «Запорожці» (1873), «Скривджені й нескривджені» (1874), «Бідний думкою багатіє» (1875), «Два брати» (1885), «Цап та баран» (1886), «Дрібна рибка» (1886), оповідання «Вітрогон» (1891) та переклади казок М. Салтикова-Щедріна («Повість про те, як один мужик харчував двох генералів» і «Дикий пан»).

Особливу увагу було приділено науковому прочитанню казки «Запорожці», яка належить до прози, де відображені трагічні сторінки української історії, подібно до романів «Князь Єремія Вишневецький» (1897)

і «Гетьман Іван Виговський» (1899), а також науково-популярних нарисів «Перші київські князі» і «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина». Казка була вперше надрукована у Львові в 1873 році, а згодом – у Києві в збірнику «Повісті Нечуя-Левицького» (1874). «Запорожці» є літературною казкою, що поєднує реальні події (небезпечна робота лоцманів на Дніпрових порогах, становище українців у ХІХ столітті, життя козаків-запорожців) і фантастичні елементи (зачарована Січ, що знаходиться під водами Дніпра, характерництво тощо). Головний герой, лоцман Карпо Летючий, нащадок запорожців, сміливий юнак, перепливаючи Дніпро, потрапляє до чарівного місця, де живуть козаки. Тут вони побудували курені, церкву, мають гетьмана, і письменник розповідає про їхній побут, культуру та спосіб життя, висловлюючи жаль через те, що ця епоха минула, а Україна потрапила під поневолення. Твір підкреслює лицарство, гуманність, патріотизм, сміливість та відвагу козаків [39, с. 172].

Проза Івана Нечуя-Левицького дала новий поштовх розвитку української літератури, зокрема через його звернення до історичних тем. Митець розкрив ці питання як у науково-популярних творах, наприклад, «Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир та їх нащадки», «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина», «Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький», «Наша історія», «Хто були скіфи й сармати», так і в художніх роботах, включаючи романи «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський» і драму «Маруся Богуславка». Одним з творів на історичну тему є й літературна казка «Запорожці», написана в 1873 році, вперше надрукована у Львові, а згодом у Києві в 1874 році. Хоча історичні романи Нечуя-Левицького отримали ґрунтовний аналіз, казка залишалася в тіні, здебільшого з'являючись лише у шкільних програмах з методичної точки зору. Важливою є потреба дослідити цей твір детальніше, аналізуючи його зміст і форму. Для Нечуя-Левицького запорожці стали ідеалом українця, втіленням національного характеру. Навіть у творах, де не йдеться про козацьку добу, письменник згадує козаків як

мірило сучасних людей. У романі «Хмари» зустрічаємо такі рядки: «Він був родом з Черкащини, давньої козацької сторони. Чудові, здорові там люде. ...не надивишся на людей, гарних, привітних та поставних. Чи їдуть чоловіки возами, то сидять гордо, мов ті гетьмани. Чи йдуть хлопці, – всі гарні, сміливі, високі, мов козаки запорожці» [29, с. 342].

«Запорожці» Івана Нечуя-Левицького належать до жанру літературної фантастичної казки. Як і в народній казці, у творі присутній умовний час, хоча окремі фрази, як-от «як зруйнували Січ» чи «ти стояла отут уже сто літ», вказують на те, що дія відбувається в XIX столітті. Однак у відмінності від фольклорної казки, час у цій роботі має значне ідейно-художнє навантаження. На початку події відбуваються вранці, а в фіналі – вночі. Герой, Карпо, вирушаючи Дніпром, сповнений надій на щастя, але повертається додому вночі, де дізнається, що його хату продано, а кохана вже одружена з іншим. У творі чітко розмежовані два світи: реальний світ, що відповідає життю на землі в Україні XIX століття, та фантастичний світ – зачарована Запорізька Січ, що знаходиться під водами Дніпра. Межа між ними плинна, Карпо потрапляє в підводну Січ, а козаки, перетворені на орлів, повертають його назад. Важливими елементами є незвичайність подій, чудесність, динамічний розвиток сюжету та гіперболізація, зокрема в сценах молитви козаків, коли земля й Київ трясуться від сили їхнього прохання. Персонажі ідеалізовані, типові для жанру, а метаморфози, як-от перетворення дівчини на калину, додають казкової магії. Твір поєднує реальні події, як важка праця лоцманів і ситуація українців у XIX столітті, з фантастичними елементами, такими як магія та зачарована Січ [21, с. 5].

За допомогою таких мовних засобів, як порівняння («як стріла», «як порожня бочка», «стерно хруснуло, як трісочка») та метафори («зашуміла вода і заревла», «байдак загув і полетів з лави на лаву», «судно разом загуло, наче крикнуло», «зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля»), письменник ефективно передає напружену боротьбу гребців зі стихією.

Порівняння у Нечуя-Левицького настільки живописні та виразні, що вони стають важливими для його мовної творчості, зокрема в фантастичній казці «Запорожці». Наприклад, в описі пейзажу: «Дід усе ревів та стогнав, все дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат або дзвонили в великі дзвони». Також у казці зустрічаються порівняння, що підкреслюють велич і красу природи: «Од берега до берега на Дніпрі появилася білий гребінь, неначе біла грива величезного коня»; «Весь Дніпро вже здавався синьою стрічкою, а вся земля зеленіла, як зелена хустка».

Естетичну роль відіграють також пейзажі, які надають твору образної сили: «І все місце було гарне, як рай: зеленіло гаями, лужками, садками, виноградом»; «В гаю щебетали соловейки, кували зозулі, туркотали горлиці, щебетало всяке птаство». Опис природи майстерно передає атмосферу запорозького краю, створюючи у читача враження неймовірної краси та гармонії.

Мовно-виражальні засоби допомагають автору створити в уяві читача картину казкового світу. Використовуючи тропи, Нечуй-Левицький розкриває красу запорозької природи, яка є не тільки декоративною складовою твору, а й важливим елементом, що несе патріотичне послання. Пейзаж підводного світу казки надає відчуття особливого, неповторного зв'язку з українською природою [23, с. 56].

Можна підсумувати, що казка І. Нечуя-Левицького «Запорожці» є важливим твором дитячої історичної прози, в якому поєднуються реальні історичні факти та фантастичні елементи. Через образи козаків, запорозьких героїв, письменник передає патріотичний дух, мужність та відвагу українського народу. Використання багатих мовних засобів, як-от метафори і порівняння, допомагає створити яскраві картини природи та відобразити боротьбу зі стихією. Пейзаж у творі не лише доповнює сюжет, а й має глибокий символічний зміст, підкреслюючи неповторну красу та велич українського краю. Таким чином, «Запорожці» стають важливим етапом у

розвитку дитячої літератури, адже поєднують історію, патріотизм і естетичні засоби, що сприяють вихованню любові до рідної землі.

2.4 Історичні події в драмах «Маруся Богуславка» та «В диму та полум'ї»

Історичні події, відображені в драмах І. Нечуя-Левицького «Маруся Богуславка» та «В диму та полум'ї», стають важливим елементом для розкриття соціальних та політичних проблем українського народу. У цих творах автор використовує історичний вимір для зображення боротьби за свободу, патріотизм та особисті трагедії героїв, які опиняються в умовах великої історичної бурі. Ці драми не лише досліджують конкретні етапи історії, але й ставлять питання моралі, людяності та національної гідності в умовах політичних та соціальних змін.

У «Марусі Богуславці» І. Нечуй-Левицький зображує трагічну долю головної героїні, яка, потрапивши у полон до татар, стає символом незламності й відданості своїй Батьківщині. Через її образ автор показує страждання українського народу, що зазнає гніту від зовнішніх ворогів і внутрішніх конфліктів, підкреслюючи важливість збереження національної гідності та боротьби за свободу. У «В диму та полум'ї» письменник, змальовуючи воєнні події та боротьбу козаків, порушує питання жертв і моральних компромісів, що стають неминучими в умовах війни. Обидві драми виявляють взаємозв'язок між особистими трагедіями персонажів та історичними процесами, що визначають долю цілого народу.

І. Нечуй-Левицький створив п'єсу «Маруся Богуславка», яка фактично є лібрето для майбутньої музичної вистави, тому вона значною мірою складається з народних пісень та фрагментів дум. Письменник переосмислив фольклорний твір, надаючи йому нових елементів. Жанр цієї «оперети» формується через активну взаємодію епічного та драматичного, з помітним ліричним акцентом.

У 1874 році, за пропозицією Нечуя-Левицького, композитор М. Лисенко обрав сюжет «Марусі Богуславки», і письменник почав працювати над

лібрето. Ця співпраця була зумовлена спільним прагненням створити національний стиль, що відповідав патріотичному духу того часу.

Згідно з задумом, опера мала бути побудована за мотивами народної думи про Марусю Богуславку, і Нечуй-Левицький намагався розгорнути сюжет у великому епічному форматі. Лібрето передбачало п'ять актів, що мали висвітлювати історичні та побутові аспекти. М. Лисенко у листах до Нечуя-Левицького поділяв своє бачення сюжету, робив зауваження щодо детальних сцен і наголошував на важливості динамічності і народного характеру дійства. І. Нечуй-Левицький погоджувався з композитором, визнаючи, що його план потребує вдосконалення, зокрема щодо раннього введення образу Марусі Богуславки, яка з'являлася лише в третій дії [47, с. 93].

Історична п'єса І. Нечуя-Левицького «Маруся Богуславка» написана за мотивами народної думи і переносить читача в 16 століття, на час гетьманування Байди Вишневецького. Основний конфлікт твору – боротьба українського народу з турецько-татарськими загарбниками. На цьому широкому історичному тлі розгортаються сцени з життя козацької старшини, зокрема весілля Марусі Богуславки та полковника Василя Тетері, яке перериває напад татар. Крім того, описано козацьку раду, на якій обирають гетьманом Байду Вишневецького.

У героїчному плані п'єса зображує самовідданого ватажка, який не боїться смерті і готовий тричі вмерти за рідну Україну. Ці слова підкреслюють дух відваги та готовність до боротьби козацтва, а також їхню відданість Батьківщині. Такі ж відчайдушні та сміливі постаті зображені і в інших козаках, а образ Марусі Богуславки також виконаний у фольклорному дусі, де її внутрішній конфлікт, переживання та трагізм ситуації стають центром уваги.

І. Нечуй-Левицький зосереджує увагу на внутрішньому стані Марусі, зокрема її боротьбі між особистими почуттями та обов'язком перед Батьківщиною. Її слова про рідну Україну, втрачену під турецьким ярмом, і болючий біль розлуки з рідною землею передають глибину трагедії героїні [27, с. 106].

Драма Івана Нечуя-Левицького «Маруся Богуславка» є яскравим прикладом поєднання історичної та фольклорної традиції. П'єса, створена на основі народної думи, переносить нас у XVI століття, в часи гетьманування Байди Вишневецького, коли Україна вела боротьбу з турецько-татарськими загарбниками. Автор майстерно поєднує елементи народної пісні та епосу з драматичною формою, створюючи насичену картину тогочасної козацької життя, де самовідданість, героїзм і патріотизм постають центральними темами, що дозволяє п'єсі мати глибокий національний та емоційний зміст, котрий відображає не лише особисті трагедії героїв, але й загальну боротьбу народу за свободу.

Одним з основних мотивів драми є внутрішня боротьба героїні, Марусі Богуславки, яка потрапляє в ситуацію, де її особисті почуття стикаються з її патріотичними переконаннями. Вибір між любов'ю та обов'язком перед рідною землею стає трагедією героїні, що вимушена прийняти рішення, яке порушує її душевну рівновагу. Марусі, як і іншим персонажам твору, властива самовідданість та відвага, що відображають боротьбу не тільки за свободу України, але й за моральну чистоту, непохитність духу. Важливим моментом є її роздуми про національну гідність та любов до рідної землі, навіть коли вона опиняється в чужому середовищі, під владою ворога.

Завдяки використанню фольклорних мотивів, Нечуй-Левицький створює образи, які є живими символами козацької доблесті та патріотизму. Драма насичена образами героїв, які готові до самопожертви заради незалежності України. У той час як козаки, зокрема Байда Вишневецький, показані як безстрашні воїни, які ведуть боротьбу за вільну Україну, зображення Марусі Богуславки підкреслює важливість жертвування особистим щастям заради великої справи. Таким чином, п'єса не лише відображає важливі історичні події, але й пропагує ідеали патріотизму, самопожертви та єдності.

Конфлікт п'єси І. Нечуя-Левицького «В диму та в полум'ї» є соціально-історичним, адже він відображає події Виговщини. Автор зображує складну

політичну ситуацію кінця 50-х років XVII століття, коли різні політичні сили змагалися за владу. Герої поділяються на два табори: прихильники польської сторони на чолі з Іваном Виговським та промосковські сили під проводом Остапа Золотаренка.

Соціально-політичний конфлікт переплітається з особистим: між Остапом Золотаренком і Зінаїдою Соломирецькою. Назва твору яскраво відображає основну конфліктну ситуацію. Кохання між Зінаїдою та Остапом показано в романтичному ключі, де почуття перемагають на тлі війни, і Остап рятує Зінаїду від насильного шлюбу з нелюбом. Любовна історія розгортається на фоні політичних протистоянь і краху політики Івана Виговського, а також піднесення Юрія Хмельницького до влади.

Відображені в творі реальні історичні постаті: Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Остап Золотаренко. Найглибше розкриті образи Івана Виговського та Остапа Золотаренка.

Перед першою дією драми є детальна ремарка, в якій відчувається стиль прозаїка. Вона описує інтер'єр світлиці в домі небіжчика гетьмана Богдана Хмельницького: простора кімната, красиво і по-старосвітськи обставлена. По стінах ослони, застелені червоними оксамитками, довгий стіл з дорогою скатертиною, на якому лежать хліб та сіль на срібному полумиску. Красива канапа, обкладена перським килимом, навколо стола – дзиглики і стільці, оббиті червоним сукном. На стінах висять рушники і срібний посуд, а також рушниці й шаблі. Через всю кімнату простелений квітчастий килим до дверей [30, с. 137].

Драма Івана Нечуя-Левицького «В диму та в полум'ї» розгортає складну картину політичних конфліктів на фоні історичних подій Виговщини 1657 року, коли відбувалася боротьба за гетьманську булаву між прихильниками різних політичних орієнтацій. П'єса відображає не лише боротьбу за владу, але й внутрішні суперечності серед української старшини. Вона показує, як політичні амбіції та стратегічні міркування перекреслюють особисті почуття героїв, що виступають у різних таборах – підтримуваних Іваном Виговським і

Остапом Золотаренком, що створює основний соціально-політичний конфлікт, який переплітається з особистими трагедіями героїв, що відображають глибоку моральну дилему між служінням політичним інтересам та власними емоціями.

Особливістю п'єси є поєднання історичного та особистого конфлікту. Зокрема, драматична лінія кохання між Остапом Золотаренком і Зінаїдою Соломирецькою додає глибину та драматизм до основного сюжету. Вона служить контрапунктом до політичної боротьби, підкреслюючи, як інтимні стосунки можуть бути зруйновані в умовах політичної боротьби. Лінія любові надає п'єсі емоційної глибини, а боротьба між відданістю кохання та підтримкою різних політичних сил розкриває складність морального вибору героїв. Трагедія цього кохання, яке не може бути повноцінно реалізоване через обставини політичних конфліктів, додає п'єсі особливого трагізму.

Нечуй-Левицький також майстерно використовує історичні постаті для розвитку сюжету, зокрема Івана Виговського та Юрія Хмельницького, які в п'єсі зображені як ключові фігури у боротьбі за гетьманську владу. Однак, акцент на персонажах, таких як Остап Золотаренко, дозволяє дослідити більш людський аспект боротьби, підкреслюючи їхні внутрішні конфлікти та моральні переконання. Автор намагається показати не тільки політичні причини цих конфліктів, а й складні моральні вибори, з якими зіштовхуються герої. А тому п'єса «В диму та в полум'ї» стає не лише історичним дослідженням, а й глибоким психологічним твором, що піднімає питання моральної відповідальності, любові та відданості.

Висновки до 2-го розділу

Отже, драми «Маруся Богуславка» і «В диму та полум'ї» зображують важливі історичні події, що стали частиною української історії та культури. У «Марусі Богуславці» автори розкривають драму особистого вибору та боротьбу українського народу за свою незалежність у період козацької доби. У п'єсі «В диму та полум'ї» увага зосереджена на героїзмі і трагедії людей під

час Другої світової війни, а також на патріотизмі, що виникає у найскладніші моменти національної боротьби.

Обидві п'єси висвітлюють конфлікти між особистими почуттями та національними інтересами, розкриваючи драматичні моменти в історії України. Вони не тільки розповідають про історичні події, але й виражають глибокі морально-етичні питання, які стосуються долі народу та його майбутнього.

РОЗДІЛ 3

МІСЦЕ ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В ПРОГРАМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ЗЗСО

3.1 Науково-методичні підходи до вивчення історичної прози.

Історична проза Івана Нечуя-Левицького займає важливе місце в українській літературі, адже через свої твори автор виявляв глибоке розуміння національної історії та культурної спадщини. У вивченні його творів важливо застосовувати науково-методичні підходи, які допомагають розкрити не тільки художній вимір, а й історико-культурну значущість написаного. Розгляд історичної прози Нечуя-Левицького в рамках освітнього процесу сприяє глибшому осмисленню національної ідентичності та вихованню патріотичних почуттів у молодого покоління. Визначення ключових методів та підходів до вивчення його творів є важливим елементом для розкриття багатогранності української літературної спадщини.

Модернізація сучасної шкільної літературної освіти вимагає актуалізації питання ролі підручника в освітньому процесі, особливо в контексті завдань Нової української школи (НУШ). Інноваційний потенціал підручника літератури для молодших підлітків має бути спрямований на емоційно-ціннісне та діяльнісне наповнення змісту навчальної книги. Він повинен допомагати учням розвивати стійкий інтерес до читання, удосконалювати навички виразного читання, знайомити з високохудожніми творами, що відповідають їхньому вікові, формувати базове розуміння мистецтва, збагачувати емоційний світ учнів, надавати початкові відомості про українських і зарубіжних авторів, а також сприяти розвитку елементарних навичок аналізу літературних творів. Згідно з О. Я. Савченко, зміни в парадигмі шкільної освіти зумовлюють переосмислення функцій підручника, що спонукає до пошуку нових підходів для досягнення високих результатів навчального процесу [45, с. 209].

Підручник літератури для НУШ повинен бути не лише інформаційним, але й технологічним інструментом, що сприяє організації самостійної навчальної діяльності учнів, як індивідуальної, так і групової. Він має надавати чіткі рекомендації щодо ефективного засвоєння навчального матеріалу та розвитку навичок самонавчання. Для учнів підручник стає робочою книгою, оформленою за принципом «самовчителя», що стимулює розвиток стійкого інтересу до читання, а для вчителя служить орієнтиром у досягненні дидактичних цілей уроку літератури. Таким чином, серед усіх функцій підручника найбільше значення має його функція самоосвіти. Як правильно зазначає С. Трубачева, «самоосвітня функція реалізується через формування в учня навичок самостійного навчання, створення умов для розвитку його пізнавальних, творчих та інших здібностей, стимулювання до самостійного вирішення теоретичних і практичних завдань, а також заохочення до подальшого творчого пошуку» [48, с. 19].

Читання художньої літератури є важливою складовою літературної освіти сучасних школярів. Сучасна дитяча проза виділяється різноманіттям жанрів та тем, серед яких біографії, пригодницькі, фантастичні, реалістичні та історичні твори, а також детективи. З 2005 року в Україні поступово розвивається сучасна історична проза для дітей. Інтерес до історії та важливих подій минулого завжди привертав увагу дослідників, науковців і письменників, зокрема авторів дитячої літератури. Українська історична проза має багаті традиції, а письменники неодноразово зверталися до важливих етапів історії України, створюючи яскраві образи минулих часів завдяки своєму таланту та творчій уяві.

Відтворення подій минулого в художньому осмисленні стало можливим завдяки письменникам як минулого, так і сучасності, серед яких Пантелеймон Куліш, Андрій Чайковський, Іван Нечуй-Левицький, Улас Самчук, Павло Загребельний, Ліна Костенко, Василь Шкляр, Андрій Кокотюха та інші. Історична проза включає в себе твори різних жанрів, в яких відображені важливі події та постаті певного історичного періоду, але подані через художні

образи, створені творчою уявою авторів. Як зазначає Л. Овдійчук, «історико-пригодницькі тексти відтворюють реальні події конкретного періоду та людину, що існує в цих реаліях. Однак створити художній твір без вигадки й домислів неможливо, оскільки фантазія автора відіграє ключову роль у мистецтві» [37].

Н. Дига рекомендує під час вивчення історичних творів використовувати різноманітні історичні джерела, застосовувати евристичні бесіди, створювати проблемні ситуації та використовувати наочні матеріали. Вона пропонує проводити рольові ігри, впроваджувати інноваційні методи роботи, досліджувати разом з учнями художню роль історичних дат у творах, створювати портрети епохи, порівнювати документи з художніми образами, вивчати автобіографічні мотиви творів у контексті історії. Також рекомендується організовувати сюжетно-рольові ігри, запроваджувати заняття у вигляді заочних екскурсій та уявних зустрічей, застосовувати цитатний аналіз художніх текстів, складати цитатні плани для характеристики персонажів. Крім того, варто створювати народознавчі коментарі, організовувати засвоєння теоретико-літературних понять через тлумачення конкретних текстів, проводити бінарні уроки, лінгвістичні дослідження та уроки, що поєднують різні види мистецтва [8, с. 4].

Під час аналізу історичних творів на уроках української літератури важливо використовувати інтегрований підхід, який поєднує літературознавчі та історичні аспекти. Перш за все, необхідно звернути увагу на взаємозв'язок між художнім виміром твору та реальними історичними подіями, що дозволяє розкрити, як автор через персонажів, сюжетні лінії та символіку відображає свою епоху, які соціальні та політичні проблеми були актуальними на момент написання твору. Учням слід допомогти зрозуміти, як історична правда переплітається з художнім вимислом, а також виявити роль вигадки в створенні образів, що допомагають краще осмислити складні процеси історії.

Іншим важливим напрямом є дослідження авторського ставлення до історичних постатей і подій. Для цього можна застосовувати методи

текстуального аналізу, акцентуючи увагу на характеристиках персонажів, їхніх вчинках, мотивації та моральних дилемах. Важливо дослідити, як автор зображує конфлікти між особистими прагненнями героїв та вимогами часу, а також, як через це передає свої ідеї щодо національної гідності, патріотизму та соціальної справедливості, що дозволить учням не лише отримати історичні знання, а й глибше усвідомити, як літературні твори можуть впливати на формування національної самосвідомості та моральних орієнтирів суспільства.

На нашу думку, доцільно виділити такі особливості шкільного аналізу історичних творів:

- враховувати стильові, родові та жанрові особливості твору;
- спрямовувати учнів на визначення ступеня документальності твору, його історичної достовірності та ролі художнього сюжету;
- надавати характеристику епохи, описаній у творі, її історичного та соціального контексту;
- допомагати учням рухатися від аналізу конкретного твору до узагальнень і висновків про вплив історичних подій на долю простих людей;
- під час вивчення історичної епохи порівнювати її з сучасністю та заохочувати учнів до відповідних висновків;
- аналізувати образи реальних історичних постатей, узагальнені образи та ті, що створені письменницькою уявою;
- досліджувати особливості хронотопу в історичних творах;
- враховувати особливості сприйняття сучасних учнів, важливість візуалізації навчального матеріалу, використання онлайн-інструментів та творів суміжних мистецтв [18, с. 29].

Протягом своєї історії людство створило багатий гуманітарний простір, важливою частиною якого є мистецтво слова. У сучасній методичній думці зростає увага до контекстного та компаративного підходів, що дозволяють формувати у школярів уявлення про взаємозв'язок літератури з культурно-історичними процесами. Не менш важливою є взаємодія між художньою та

філософською парадигмами мислення. Для цього важливо розробляти та впроваджувати у шкільну практику філософсько-історичні засади навчання української літератури. Світоглядне освоєння дійсності є постійною рисою творчості вітчизняних письменників різних епох. Історична картина світу присутня не лише в історичних жанрах, але й у текстах, написаних про сучасні для авторів події. Літературні твори, які вивчаються в середній школі, відображають філософське бачення окремих етапів історії та універсальних аспектів світового і національного буття. Проте в поширених методичних підходах до навчання літератури не завжди враховується ця особливість, і ще менше уваги надається історичній свідомості автора – світоглядно-психологічному чиннику, що суттєво впливає на моделювання художньо-історичного зображення [4, с. 21].

Сутність вивчення художніх творів на тлі історичних подій полягає в тому, щоб учні зрозуміли ідейний зміст і проблематику твору, навчилися зіставляти літературний твір із відповідною історичною епохою, аналізувати історичні образи та порівнювати їх з інтерпретацією в літературі, а також розрізняти історичну правду від художньої. Вивчення творів української літератури в контексті історичних подій відображає міжпредметні зв'язки літератури та історії. Щоб глибше осмислити тенденції літературного розвитку на певному етапі історії, необхідно розглядати їх у контексті суспільно-політичних і культурних процесів, виокремлюючи основні новаторські пошуки письменників.

У художніх творах відображаються найхарактерніші риси епохи, важливі події й факти. При цьому письменник, володіючи майстерністю слова і художніми засобами, має можливість глибше передати образи історичних діячів і період, у якому вони діяли. Учні не тільки запам'ятовують історичні факти, але й розвивають емоційне ставлення до них, що сприяє кращому розумінню причин і наслідків історичних подій [2, с. 5].

На уроках літератури учні працюють не з реальним (матеріальним) простором, який вивчають природничі науки, а з уявним простором, що

включає психологічні, духовні, мисленнєві та емоційні виміри. Як зазначає П. Білоус, «літературний твір створює новий світ, визначений самотніми часово-просторовими характеристиками (хронотопом). Цей світ існує лише в межах твору, поза ним він не існує. Він формується з образів, створених уявою і фантазією, має свою власну історію, географію, топоніміку та населені вигаданими людьми з вигаданими іменами». Художній хронотоп, на відміну від об'єктивних часових і просторових визначень, є більш суб'єктивним, адже сприйняття часу і простору залежить від того, як їх виражає автор, як вони сприймаються читачем і як взаємодіє реальний світ з художнім [2, с. 8].

Розвиток просторового мислення на уроці здійснюється, коли вчитель і учні враховують наявні в художньому матеріалі просторові елементи, такі як просторові конфігурації, хронологічне та топографічне розгортання подій, що сприяють наповненню тексту авторським змістом. Характер просторової організації літературного твору значно впливає на процес його вивчення. Структура навчального процесу, зокрема на уроках літератури, багато в чому визначається просторовою організацією тексту. Основне завдання – дослідити, як повно художньо відтворено простір у творі, тобто взаємозв'язки між елементами простору та їх динамічне співвідношення. У образі відображається не тільки склад елементів (форма, величина), але й їх просторове розташування [20, с. 137].

Можна підсумувати, що науково-методичні підходи до вивчення історичної прози на уроках української літератури передбачають комплексний підхід, який включає аналіз історичних подій і персонажів, а також дослідження художнього відтворення історії. Важливим напрямом є розуміння взаємозв'язку між літературним твором і епохою, в якій він був створений, а також порівняння історичних фактів з художніми образами. Учитель повинен орієнтуватися на розвиток у учнів умінь оцінювати ступінь документальності творів і їх історичну достовірність. Вивчення історичної прози сприяє формуванню критичного мислення, дозволяючи учням порівнювати реальні події з художнім осмисленням минулого. Врахування всіх цих аспектів

допомагає глибше усвідомити значення історії у формуванні національної ідентичності та розвивати в учнів здатність до емоційного і морального сприйняття історичних процесів.

3.2 Сучасні проблеми та перспективи вивчення історичної прози І. Нечуя-Левицького в ЗЗСО

Вивчення історичної прози Івана Нечуя-Левицького в ЗЗСО є важливою складовою формування у школярів глибокого розуміння української історії та культури. Твори письменника, що демонструють складні соціально-історичні процеси, є важливим матеріалом для аналізу етапів національної боротьби та розвитку суспільства. Проблематика вивчення історичної прози Нечуя-Левицького у школах актуальна не лише для кращого розуміння літературних традицій, а й для формування критичного мислення учнів щодо взаємозв'язку між минулим і сучасним. Дослідження цієї теми відкриває нові можливості для інтеграції літератури з іншими гуманітарними дисциплінами.

Твори Івана Нечуя-Левицького є важливими джерелами для розуміння соціально-історичних процесів в Україні, оскільки вони зображують життя різних верств населення, соціальні конфлікти та культурні традиції того часу. Письменник детально розкриває проблеми селянства, соціальну нерівність та питання національної ідентичності. Література відіграє ключову роль у розвитку критичного мислення, оскільки допомагає аналізувати складні соціальні явища та викликає рефлексію над ними. Вона також сприяє патріотичному вихованню, оскільки через образи героїв і національні теми сприяє формуванню глибокого розуміння власної культури та історії. Важливим є також розвиток міжпредметних зв'язків, коли література взаємодіє з історією, соціологією та іншими науками, розширюючи горизонти навчання і розуміння соціальних процесів.

Однією з проблем у сучасних шкільних програмах є недостатня увага до історичних вимірів творів, що знижує ефективність вивчення літератури, зокрема творів Івана Нечуя-Левицького. Історичні реалії, в яких розвиваються

події його творів, потребують глибокого розуміння соціально-політичних процесів того часу. Без належного пояснення цих вимірів учні можуть не сприйняти важливість і актуальність тем, які порушує автор, зокрема, питання національної ідентичності, соціальної нерівності та боротьби за права українського народу.

Ще однією складністю є важкість сприйняття складних історичних подій та образів, що зустрічаються в творах Нечуя-Левицького. Його герої, як правило, є носіями певних соціальних, культурних і національних уявлень, що часто є незрозумілими для сучасних учнів, які не мають достатнього знання історії України XIX століття. Ці образи і ситуації потребують більш глибокого осмислення, аби учні могли адекватно оцінити соціальні та моральні конфлікти, зображені в літературі того часу.

Крім того, існують труднощі в розумінні художніх засобів, які Нечуй-Левицький використовує для зображення історичних подій. Його стиль, що поєднує реалістичний опис з елементами сатири та іронії, може бути складним для молодих читачів, особливо в умовах, коли сучасні підручники не завжди встигають адаптувати його творчість до нових методик навчання. Інтеграція творчості Нечуя-Левицького в сучасне шкільне навчання вимагає не тільки перегляду програм, а й розробки нових методичних підходів, які б допомогли учням краще усвідомити важливість історичної спадщини через літературну призму.

Методичні підходи до вивчення історичної прози Івана Нечуя-Левицького повинні враховувати комплексний підхід, який поєднує літературний аналіз з історичним контекстом. Важливо зосереджувати увагу на соціальних і політичних питаннях, які автор порушує у своїх творах, щоб учні могли зрозуміти не тільки художні образи, а й реальні процеси того часу. Під час вивчення творчості Нечуя-Левицького доцільно використовувати методи порівняння, що дозволяють зіставити події та персонажів його творів з історичними фактами. Розглянемо декілька методів, які доцільно

застосовувати при вивченні історичної прози І. Нечуя-Левицького на уроках української літератури.

Доцільним у плані вивчення досліджуваної теми на уроках літератури у ЗЗСО є використання методу проєктів. Будь-який проєкт включає кілька етапів: підготовчий, корекційний та презентаційний. На підготовчому етапі учень обирає цікаву для себе тему та проблему, обговорює свої ідеї з керівником, отримує рекомендації щодо джерел інформації. Важливо, щоб цей процес не був авторитарним, а заохочував до розвитку пізнавальної активності та самостійності учнів. Уже на цьому етапі учень має сформулювати бачення кінцевого результату, наприклад, презентації, доповіді, відео або іншої форми.

Корекційний етап передбачає перегляд готового продукту, під час якого вчитель пропонує зміни або доповнення. Це етап обговорення результатів та досягнення поставленої мети. Вчитель дає конструктивні коментарі, що допомагають учневі сформулювати свою позицію, підвищити самооцінку та впевненість у своїх силах.

На презентаційному етапі учень презентує свій проєкт і бере участь у дискусії, де можуть бути обговорені складні питання. Вчитель може підготувати питання для обговорення, щоб залучити учнів до глибшого аналізу проблем. Проєкти можуть бути різні за тривалістю, кількістю учасників та характером проблеми. Важливо, щоб під час роботи з проєктами учні мали можливість працювати самостійно, вибирати предмет дослідження та способи пошукової роботи, що сприяє їхньому розвитку як творчих особистостей [11, с. 208].

Використання методу проєктів при вивченні історичної прози Івана Нечуя-Левицького дає можливість учням глибше зануритись у соціально-історичний вимір його творів. У процесі роботи над проєктами учні не лише аналізують сюжет і персонажів, а й вивчають етапи розвитку українського суспільства XIX століття, зокрема питання соціальної нерівності, народної моралі та боротьби за національну ідентичність, що дозволяє формувати у

школярів уміння критично мислити, порівнювати різні історичні етапи та оцінювати вплив соціальних факторів на розвиток літератури і культури.

Залучення методу проєктів також сприяє розвитку міжпредметних зв'язків, адже для поглибленого аналізу творів Нечуя-Левицького можна залучати матеріали з історії, права та соціології. Наприклад, вивчення зображення історичних подій у творі «Князь Єремія Вишневецький» може бути доповнено аналізом законодавчих актів того часу або обговоренням соціальної ситуації в Україні в кінці XIX століття. Таким чином, проєкти стають ефективним інструментом для інтеграції знань з різних предметів, що сприяє розвитку творчого потенціалу учнів та їхній здатності застосовувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях.

Групові обговорення є потужним інструментом для стимулювання взаємодії між учнями. Розподіливши клас на малі групи, вчителі можуть дати завдання, пов'язане з вивченим матеріалом або літературним твором. Під час обговорення учні обмінюються думками, аналізують питання та спільно приходять до висновків, що сприяє розвитку їхніх аналітичних навичок та взаєморозумінню. Дебати є ще одним ефективним методом залучення учнів до активної участі. Вони сприяють чіткішому формулюванню власних думок і розвитку умінь аргументувати свою позицію, а також вміння адекватно реагувати на аргументи опонентів. Під час дебатів учні навчаються слухати думки інших і вдосконалюють навички знаходити спільні точки зору [50, с. 253].

Дебати та обговорення можуть стати потужними інструментами для глибшого розуміння історичної прози Івана Нечуя-Левицького на уроках української літератури. Наприклад, вивчаючи твори Нечуя-Левицького, учні можуть брати участь у дебатах на тему соціальних проблем, порушених у цих творах, таких як питання сімейних відносин, патріархат, соціальна нерівність або ставлення до української мови та національної ідентичності. Кожна група учнів може представляти різні точки зору, аргументуючи свої думки за допомогою цитат з тексту, історичних фактів та соціальних факторів, що

дозволяє не лише глибше аналізувати творчість автора, а й порівнювати літературні явища з реальними історичними подіями.

Обговорення також сприяє розвитку критичного мислення, коли учні вчать бачити проблеми, що виникають у творах Нечуя-Левицького, з різних перспектив. Наприклад, після прочитання драми «Маруся Богуславка» можна організувати обговорення на тему, як репрезентовані в творі соціальні відносини і як вони впливають на розвиток персонажів. Учасники обговорення можуть подискутувати про мотиви поведінки героїв, їхнє ставлення до змін у суспільстві та порівняти це з історичними процесами, що відбувалися в Україні того часу, що допомагає учням не тільки глибше осмислити літературні твори, але й розвивати навички аналізу та взаєморозуміння в контексті історії та культури.

На уроках української літератури доцільно використовувати прості та доступні інтерактивні методи, такі як «Незакінчене речення», «Коло ідей», «Мозковий штурм», «Мікрофон», «Займи позицію», «Інтелектуальна розминка», «Гронування», «Упізнай героя», «Метод установлення відповідності» та «Вживання учнів у текст». Однак, незважаючи на їхні численні переваги, інтерактивне навчання може створювати певні труднощі. Однією з найбільших проблем є ризик відволікання учнів, особливо під час використання цифрових пристроїв. О. Пометун та Л. Пироженко зазначають, що учні можуть втратити фокус, якщо їх не направляти в правильне русло. Щоб уникнути цієї проблеми, вчителі повинні встановлювати чіткі правила використання пристроїв на уроці та організовувати інтерактивні завдання, які заохочують активну участь учнів [42, с. 35].

Використання інтерактивних методів на уроках української літератури при вивченні історичної прози Івана Нечуя-Левицького дозволяє учням активно взаємодіяти з текстом і глибше осмислювати його зміст. Наприклад, метод «Незакінченого речення» може бути використаний для аналізу важливих моментів твору, де учні завершують пропозиції, пов'язані з характерами героїв або соціальними проблемами, підкреслюючи свою точку

зору на описані події, що дозволяє їм сформулювати власне розуміння твору та побудувати логічний зв'язок між подіями і їхнім суспільним контекстом. «Мозковий штурм» може бути корисним для обговорення тем, які висвітлюються у творах Нечуя-Левицького, наприклад, питання мови, національної ідентичності та соціальної нерівності, під час якого учні генерують ідеї та пропозиції щодо можливих рішень.

Метод «Інтелектуальної розминки» допомагає учням розвинути критичне мислення та здатність до аналізу історичних подій, що зображуються в літературних творах. Учні можуть бути запитувані про причини соціальних конфліктів у творах Нечуя-Левицького, аналізуючи, як ці проблеми відображають реальні історичні процеси того часу. За допомогою методу «Займи позицію» можна організувати дискусію, де учні обирають позиції щодо певних історичних або моральних питань, порушених у творах, таких як ставлення до національних меншин або традиційних сімейних цінностей, що дозволяє поглибити розуміння тексту і розвивати навички аргументації та поваги до різних точок зору. Всі ці методи в сукупності з чітким керівництвом вчителя, сприяють інтерактивному та глибокому освоєнню історичної прози Нечуя-Левицького.

Висновки до 3-го розділу

Можна зробити висновок, що сучасні проблеми вивчення історичної прози І.Нечуя-Левицького в ЗЗСО пов'язані з недостатньою увагою до контексту історичних подій та їх впливу на розвиток української національної свідомості, що важливо для учнівського сприйняття творів.

Водночас труднощі виникають через складність літературних образів та використання специфічних художніх засобів, що потребують додаткових пояснень. Проте сучасні методи інтерактивного навчання, зокрема дебати, групові обговорення та проєкти, дозволяють учням краще усвідомлювати соціально-історичний вимір творів Нечуя-Левицького та розвивати критичне мислення. Перспективами є впровадження міжпредметних зв'язків, зокрема з

історією, що допоможе глибше розуміти взаємозв'язок між літературою і реальними історичними подіями. Також важливою є адаптація програм і методичних матеріалів для кращого розуміння учнями значення творчості Нечуя-Левицького в контексті сучасних національних та соціальних проблем.

ВИСНОВКИ

Соціально-політичні умови другої половини XIX століття значно вплинули на розвиток української літератури, стимулюючи її до пошуку нових форм і змістових напрямів. В умовах посиленого національного руху, боротьби за збереження української мови та культури література стала важливим інструментом національного самовираження та соціальної критики. Протидія царській політиці русифікації, що обмежувала використання української мови, зміцнювала зв'язок письменників з народом і надихала їх створювати твори, які порушували соціальні проблеми, національну ідентичність і патріотичні ідеї. Цей період також характеризується зростанням інтересу до історичних тем, фольклору та сільського життя, що стали основними мотивами в літературі. Під впливом європейських ідей літературний процес в Україні поступово набував рис модернізму, що створювало передумови для нових літературних напрямів на початку XX століття.

Розвиток історичної прози в Україні в другій половині XIX століття став важливим етапом у становленні національної літератури, й Іван Нечуй-Левицький відіграв ключову роль у формуванні історичного роману. Його творчість поєднувала глибоке розуміння національної історії з реалістичним відображенням суспільних процесів, що дозволяло створювати художні твори, які не тільки розважали, а й виховували національну свідомість. Особливо важливою була його спроба показати історичні події через призму народної боротьби, що стало новаторським кроком у літературі того часу. Завдяки своїм творам Нечуй-Левицький значно вплинув на розвиток української історичної прози, створивши основу для подальших поколінь письменників, і показав, як історія може стати живим свідченням боротьби за національну ідентичність та незалежність.

Роман «Князь Єремія Вишневецький» є яскравим прикладом історичної прози, що поєднує реальні історичні події з художнім осмисленням, глибоко

досліджуючи внутрішній конфлікт персонажів і їхній моральний вибір. Іван Нечуй-Левицький використовує історичний фон для аналізу наслідків національної зради, зокрема через образ князя Вишневецького, який відривається від свого народу і приймає чужу культуру. Письменник підкреслює тему зради, морального падіння та боротьби між особистими амбіціями і національними цінностями. Окрім того, він зображує Україну і її народ через призму героїчної боротьби за незалежність. Цей роман зробив важливий внесок у розвиток української історичної літератури, поєднуючи історичні події з глибокими моральними питаннями, які залишаються актуальними і в наш час.

Роман Івана Нечуя-Левицького «Іван Виговський» є значущим твором історичної прози, що глибоко аналізує ключові моменти української історії, зокрема політичну діяльність гетьмана Івана Виговського. Письменник майстерно поєднує історичні факти з художнім вигадкою, створюючи багатогранний образ героя та показуючи складні соціально-політичні процеси того часу. Роман підкреслює трагічну долю Виговського як лідера, чия прогресивна політика не знайшла підтримки серед більшості українців та еліти. Автор також дає можливість читачеві самостійно оцінити історичні події через детальний аналіз образів персонажів і їхніх вчинків. «Іван Виговський» є не тільки історичним дослідженням, а й важливою літературною роботою, що висвітлює людські стосунки та внутрішні конфлікти в періоди вирішальних моментів національної історії.

Казка І. Нечуя-Левицького «Запорожці» є вагомим твором дитячої історичної прози, в якому поєднуються реальні історичні події з фантастичними елементами. Через образи козаків та запорозьких героїв письменник передає патріотизм, мужність і відвагу українського народу. Використання багатих мовних засобів, таких як метафори і порівняння, дозволяє створити яскраві образи природи та передати боротьбу з стихією. Пейзаж у казці не тільки доповнює сюжет, а й несе глибокий символічний зміст, підкреслюючи велич і красу української землі. Таким чином,

«Запорожці» стають важливим етапом у розвитку дитячої літератури, адже поєднують історію, патріотичні мотиви та естетичні елементи, що сприяють вихованню любові до рідної країни.

Драми «Маруся Богуславка» та «В диму та полум'ї» відображають важливі історичні події, які стали невід'ємною частиною української історії та культури. У «Марусі Богуславці» автори зображують драму особистого вибору та боротьбу українського народу за незалежність у часи козацької доби. П'єса «В диму та полум'ї» фокусується на героїзмі та трагедії людей під час Другої світової війни, а також на патріотизмі, що проявляється в найскладніші моменти національної боротьби. Обидві п'єси розкривають конфлікти між особистими почуттями та національними інтересами, висвітлюючи драматичні моменти української історії. Вони не лише відтворюють історичні події, але й піднімають важливі морально-етичні питання, що стосуються долі нації та її майбутнього.

Науково-методичні підходи до вивчення історичної прози на уроках української літератури передбачають комплексний підхід, який включає як аналіз історичних подій і персонажів, так і дослідження художнього осмислення історії. Важливим аспектом є розуміння зв'язку між літературним твором та епохою його створення, а також порівняння реальних подій із художніми образами. Викладач має спрямовувати учнів на розвиток умінь оцінювати документальність творів і їх історичну точність. Вивчення історичної прози допомагає формувати критичне мислення, даючи змогу учням співвідносити факти з художнім трактуванням минулого. Урахування цих факторів сприяє глибшому розумінню ролі історії у формуванні національної ідентичності, а також розвитку емоційного і морального сприйняття історичних процесів.

Сучасні проблеми вивчення історичної прози І. Нечуя-Левицького в загальноосвітніх закладах пов'язані з недостатньою увагою до контексту історичних подій та їх впливу на розвиток української національної свідомості, що є важливим для учнівського сприйняття творів. Труднощі

також виникають через складність літературних образів та застосування специфічних художніх засобів, які потребують додаткових пояснень. Однак сучасні методи інтерактивного навчання, такі як дебати, групові обговорення та проєкти, сприяють глибшому усвідомленню соціально-історичного виміру творів Нечуя-Левицького і розвитку критичного мислення. Перспективними є інтеграція міжпредметних зв'язків, зокрема з історією, що допоможе учням краще зрозуміти взаємозв'язок між літературою і реальними історичними подіями. Також важливою є адаптація навчальних програм і методичних матеріалів для полегшення сприйняття творчості Нечуя-Левицького в контексті сучасних національних і соціальних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С. 15
2. Білоус Н. Методика вивчення творів української літератури в 10 - 11 класах на тлі подій і явищ відповідної історичної епохи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. 2009. 25 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09bnvvi e.zip.
3. Білоус П. Поняття «простір літератури» у сучасному літературознавстві. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Серія «Філологічні науки». 2015. № 5. С. 7–10.
4. Бондаренко Ю. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. 2010. 46 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9682/Bondarenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. «Гетьман Іван Виговський» – історичний роман І. Нечуя-Левицького. *ЛітТвори*. 8 березня 2019. URL: <https://tvory.osvitportal.in.ua/getman-ivan-vygovskyj-istorychnyj-roman-i-nechuya-levytskogo.html>.
6. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману. К. : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. 293 с.
7. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Часопис, Критика, 2009. 447 с.

8. Дига Н. В. Розвиток пізнавальної активності учнів 5-8 класів на уроках української літератури в процесі вивчення художніх творів історичної тематики : автореферат ... канд. пед. наук. Київ, 2006. 20 с.

9. Доманицький В. Володимир Антонович. Нова громада. 1906. № 9.

10. Жуков О. Романна концепція образу гетьмана Івана Виговського (роман І. С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). Діалог душ. Одеса : Астропринт, 2011. С. 36–42.

11. Ісаєва Г.М. Метод проектів – ефективна технологія навчання учнів сучасної школи. *Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати* : практико-зорієнтований збірник / керів. авт. кол. С.М. Шевцова, наук. керів. і ред. І.Г. Єрмаков. Київ, 2003. С. 207–211.

12. Історія української літератури XIX століття : Навчально-методичний посібник. Авт.-укладач Віта Кириченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2023. 384 с. URL:

https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/16468/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD_%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8_%D0%A5%D0%86%D0%A5_%D1%81%D1%82.pdf.

13. Йолкіна Л. Естетичні погляди Івана Нечуя-Левицького. *Вісник науки і освіти*. 2024. Вип. 1 (19). С. 240–254. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/download/8870/8917>.

14. Калантаєвська Г. Українська література XIX століття: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2016. 237 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/1722/1/Kalantaievska_ukrainska.pdf.

15. Калинчук А. Історичні романи І. Нечуя-Левицького : особливості поетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. / НАН України. Інс-тут л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2001. 20 с.
16. Лазаревский А. Лубенщина и князья Вишневецкие (1590–1648 гг.) К., 1896. С. 16.
17. Лист І. Нечуя-Левицького до І. Белея від 28 січня 1902 року // Нечуй-Левицький І. Зібр. творів: У 10 т.К., 1968. Т. 10. С. 391.
18. Лілік О., Устименко А. Методичні аспекти шкільного аналізу історичних творів на уроках української літератури. *Didactics*. 2021. 3. Р. 29–30.
19. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
20. Мамус Г., Уруський А., Гавришак Г. Просторове мислення студентів закладів вищої освіти як показник інтелектуального розвитку їх особистості. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Педагогіка». 2022. № 1. С. 135–141.
21. Мелешко В. Казка «Запорожці» Івана Нечуя-Левицького: формально-змістові чинники. *Філологічні науки*. 2011. Вип. 1. С. 3–10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fil_Nauk_2011_1_3.pdf.
22. Мельнікова Ю. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 55–66. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37617>.
23. Мех Н. Чи пам'ятають в Україні про гетьмана і козаків? (образи гетьмана та козаків у казці Івана Нечуя-Левицького «Запорожці»). *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 54–60. URL:

<http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/111349/09-Mekh.pdf?sequence=1>.

24. Мороз В. Ярема Вишневецький – ворог православ'я чи православний меценат. Релігійно-інформаційна служба України. 23 березня 2009. URL: https://risu.ua/yarema-vishneveckiy-vorog-pravoslav-ya-chi-pravoslavniy-mecenat_n28212.

25. Муравецька Я. Реалізм у теоретичному осмисленні І. Нечуя-Левицького. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2018. № 3 (23). С. 17–25. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/304/283>.

26. Наumenко Н. Символіка в образній структурі української новелістики кінця XIX – початку XX ст.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. 2002. 23 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7930/Naumenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

27. Немченко Г. Жанрова специфіка драматургії Івана Нечуя-Левицького. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія* : зб. наук. праць. Черкаси, 2014. С. 104–113. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2243>.

28. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський. Київ: Школа, 2006. 272 с.

29. Нечуй-Левицький І. Запорожці // Зібр. творів: У 10 т. К. :Наукова думка, 1965. С. 338–358.

30. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: у 10 томах. К.: Наукова думка, 1965. Т.9. 475 с.

31. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. Київ : Дніпро, 1991. 511 с.

32. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький: роман. Київ: Знання, 2015. 248 с.

33. Нечуй-Левицький І. С. Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим. І. С. Нечуй-Левицький. Зібр. тв.: У 10 т. Т. 10. С. 7–18.

34. Нечуй-Левицький І. С. Уривки з моїх мемуарів та загадок. Зібр. тв.: У 10 т. Т. 10. С. 18–55.
35. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Вибрані твори. Київ : Книга, 2012. 350с.
36. Новицька О. Проза як історико-теоретична проблема української літератури кінця XIX – початку XX століття. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2017. Вип. 17. С. 58–62. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21467/1/vipusk17.pdf#page=58>.
37. Овдійчук Л. Жанри та стильові особливості сучасної прози для дітей. Ключ. URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/305>.
38. Пода О. Постать українського гетьмана Івана Виговського в оцінці І. С. Нечуя-Левицького. *Вісник Запорізького державного університету*: Збірник наукових статей. Філологічні науки /Головний редактор Толок В.О. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1998. С. 123–125. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/1998/1998-fil-1.pdf#page=123>.
39. Подлєсна В. Творчий доробок Івана Нечуя-Левицького в царині дитячої літератури. *Бюлетень ДАК України*. 2010. № 5. С. 169–179. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/ffil/program_56d34bf7f1173.pdf#page=169.
40. Поліщук Л. Б. Етнографічний аспект в творчості І. С. Нечуя-Левицького. *Теорія і практика підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури*: матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 3. С. 253–260. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/11396>.
41. Поліщук Ю. Зображення українського козацтва в історичному романі І.С. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький». *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2./ Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова. Київ: Національний педагогічний

університет імені М.П.Драгоманова, 2012. С. 110–112. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4525?show=full>.

42. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: метод. посіб. К., 2004. С. 34–37.

43. Походзіло М. У. І. Нечуй-Левицький. К. : Дніпро, 1966. 128 с.

44. Починок О. Історіософська проблематика роману І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Поліаспектність творчості Лесі Українки* : збірник наукових статей і тез / редкол. : Т. Й. Бандура, Е. В. Боєва, Н. В. Яремчук. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 101–106.

45. Савченко О. Концепція нового підручника «Літературне читання» для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. Вип. 12. С. 207–214. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3850/>.

46. Скрипник Г. Наукова та мистецька спадщина другої половини XIX століття у контексті культурно-національного відродження. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2007. С. 3–11. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16827/01-Skripnik.pdf?sequence=1>.

47. Таранченко О. Г. Микола Лисенко у роботі над оперним лібрето: особливості творчого процесу. *Мистецтвознавство*. 2004. № 6. С. 86–121.

48. Трубачева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу. *Проблеми сучасного підручника*. 2011. Вип. 11. С. 17–22.

49. Чайдак Д. Дитяча література – невід’ємна складова всієї літератури. 2019. 45 с. URL: <https://fs.naurok.com.ua/uploads/files/130998/113989.pdf>.

50. Черномор Н. Формування учня-читача, здатного до інтерсуб’єктивної взаємодії на уроках української літератури. *The 7th International scientific and practical conference «Innovative development of science, technology and education»* (April 11-13, 2024) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2024. С. 251–256. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp->

content/uploads/2024/04/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-11-13.04.24.pdf#page=251.

51. Юрчук О. Кодифікація російської імперії в романі Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2016. № 264. С. 52–56. URL: <http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/84564>.

52. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінці XVIII століття. Київ: Генеза, 1997. 312 с.

53. Michael Cart. *Young Adult Literature: From Romance to Realism*. Chicago: American Library Association, 2010. 242 p.